

กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการบริหารจัดการแหล่งน้ำแบบมีส่วนร่วม
ของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห้าง อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย
Communicative Strategy for Water Resource Management of
Community Participatory in Mae Hang Water Basin, Wiang
Chai District, Chiang Rai Province

เสริมศิริ นิลคำ*

ชัยยงค์ นาสมทรง**

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการบริหารจัดการน้ำของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห้าง อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย รวมทั้งศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำของชุมชน ระเบียบวิธีศึกษาใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม

ผลการศึกษาพบว่า กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำแบบชุมชนมีส่วนร่วมในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห้าง ประกอบด้วย 4 กลยุทธ์ได้แก่ (1) กลยุทธ์การถ่ายทอดองค์ความรู้และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (2) การสร้างมาตรการทางสังคมและกิจกรรมปลูกจิตสำนึก (3) การประยุกต์ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม และ (4) การแสวงหาความร่วมมือจากหน่วยงานราชการ ส่วนปัจจัยที่ส่งผลต่อการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห้าง พบว่ามี 12 ปัจจัย ได้แก่ (1) สถานภาพทางสังคมของแหล่งสาร (2) ความคล้ายกันของผู้ส่งสารและผู้รับสาร (3) คุณลักษณะของแหล่งสาร (4) การไหลเวียนของข่าวสารภายในชุมชน

* นิเทศศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขานิเทศศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2550) ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำโปรแกรมวิชานิเทศศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย

** วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (สาขาการสื่อสารวิทยาศาสตร์) มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย (2553) ปัจจุบันเป็นครูวิทยาศาสตร์ชำนาญการพิเศษ โรงเรียนบ้านเมืองชุม สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเชียงราย เขต 1

(5) จิตสำนึกหรือความรู้สึกเป็นเจ้าของแหล่งน้ำ (6) ผลประโยชน์ตอบแทนร่วมกันของกลุ่มหรือชุมชน (7) สถานภาพทางเศรษฐกิจของชาวบ้าน (8) วัฒนธรรมและประเพณีเฉพาะท้องถิ่น (9) ข้อกำหนดหรือมาตรการของชุมชน (10) การส่งเสริมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (11) เวลา และ (12) กฎหมายและนโยบายของรัฐ

คำสำคัญ : การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม กลยุทธ์การสื่อสาร ปัจจัยการสื่อสาร การบริหารจัดการน้ำ

Abstract

The objectives of this research were to study communicative strategy for water resource management of community participatory in Mae Hang Water Basin, Wiang Chai District, Chiang Rai Province, including factors affecting the communication to build up the community participatory for water resource management. This qualitative study was conducted by in-depth-interview, focus group and participatory observation. The study revealed that the communicative strategy for water resource management of community participatory in Mae Hang Water Basin composed of 4 strategies; (1) knowledge transfer and sharing (2) social measurement construction and building up awareness activities (3) applying religious belief and rites (4) seeking for governmental sectors' cooperation. According to the factors affecting the communication to building up the community participatory for water resource management, the study showed that there were 12 factors such as (1) social status of information (2) similarity of sender and receiver (3) information characteristics (4) flow of information in community (5) awareness or possession of water resource (6) mutual benefits of groups or community (7) economical status of community (8) particular local culture and tradition (9) community rule or measurement (10) support of related organizations (11) time and (12) law and government policy.

Keywords : Participatory Communication, Communication Strategy, Communication Factor, Water Operation & Water Management

บทนำ

ทรัพยากรน้ำเป็นปัจจัยหลักของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ เมื่อสิ่งมีชีวิตขาดน้ำก็ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ สำหรับสังคมไทยทรัพยากรน้ำเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งในการผลิตภาคเกษตรกรรม ซึ่งเป็นอาชีพหลักของชุมชนท้องถิ่น หากชุมชนเกิดปัญหาเรื่องน้ำแล้วอาจส่งให้ประสบปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและสังคม กระทั่งวิถีชีวิตของคนในชุมชนต้องเปลี่ยนแปลงไป

ในกระบวนการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับแหล่งน้ำนั้น สังคมไทยในอดีตมอบหน้าที่ให้หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการดูแลจัดการทรัพยากรทางน้ำเป็นแกนนำในการแก้ปัญหาอย่างไรก็ตาม แนวคิดในการแก้ปัญหาแหล่งน้ำเริ่มปรับเปลี่ยนไปสู่การคำนึงถึงการแก้ปัญหาโดยใช้กระบวนการบริหารจัดการน้ำอันประกอบด้วยการจัดกิจกรรมโครงการ วิธีการของกลุ่ม หรือชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาแหล่งน้ำ อาทิ การเฝ้าระวังดูแล การบำรุงรักษา การพัฒนา การอนุรักษ์ การฟื้นฟูแหล่งน้ำ การสร้างฝายชะลอน้ำ การจัดสรรน้ำ การสร้างจิตสำนึกและสร้างความตระหนักในการอนุรักษ์น้ำ (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548)

อย่างไรก็ตาม กระบวนการบริหารจัดการน้ำจะประสบความสำเร็จได้หัวใจสำคัญคือ การมีส่วนร่วมของประชาชน ด้วยการให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหา มีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของตนเอง (ดุสิต เวชกิจและคณะ, 2546) ซึ่งการจะกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความรู้ความเข้าใจ เห็นความสำคัญ และตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนของตนเองต้องอาศัยกลยุทธ์การสื่อสารให้เห็นถึงความสำคัญของแหล่งน้ำที่มีต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน และสร้างจิตสำนึกให้เข้ามามีส่วนร่วมกับการแก้ปัญหาชุมชน

การสื่อสารเป็นกลวิธีหนึ่งการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของสมาชิกในสังคมในทางนิเทศศาสตร์ แนวคิดการสื่อสารที่ให้ความสำคัญกับการสนทนาโต้ตอบกันในลักษณะของการปรึกษาหารือกัน เปิดโอกาสให้สมาชิกในสังคมได้หันหน้าเข้าหากัน พูดจากัน เพื่อทำความเข้าใจกับข้อมูลข่าวสารเบื้องต้นที่หลากหลายสำหรับการตัดสินใจร่วมกันเรียกว่า กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication) (ปาริชาติ สถาปิตานนท์, 2549)

จากการประมวลเอกสารตำราและงานวิจัยต่างให้ข้อสรุปที่สอดคล้องกันว่าการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นรูปแบบการสื่อสารที่มุ่งพัฒนาประสิทธิภาพและศักยภาพของการสื่อสารให้เอื้อต่อการพัฒนาท้องถิ่น เนื่องจากการสื่อสารดังกล่าวจะส่งผลให้

ประชาชนเกิดการเรียนรู้ ร่วมกันขับเคลื่อนกิจกรรมการบริหารจัดการต่างๆ ให้บรรลุเป้าหมาย ดังเช่นความสำเร็จที่เกิดในการบริหารจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห่าง ซึ่งเป็นแหล่งน้ำสำคัญของชุมชนในอำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย แม่ห่างเป็นลำน้ำที่มีความยาวประมาณ 8 กิโลเมตร ไหลผ่านชุมชน 2 ตำบล คือ ตำบลเวียงชัย และตำบลเมืองชุม ในอดีตน้ำแม่ห่างเป็นลำน้ำที่อุดมสมบูรณ์และมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนในชุมชนเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านการอุปโภคบริโภค ด้านการเกษตร ด้านการปศุสัตว์ และการประกอบกิจกรรมทางวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชน ลำน้ำแม่ห่างจึงมีคุณประโยชน์และคุณค่าทางจิตใจของชุมชน

เมื่อความเจริญเข้าสู่ชุมชนท้องถิ่น เกิดเป็นชุมชนเมืองที่ใช้น้ำจากการประปา ส่วนภูมิภาคในการอุปโภคบริโภค ชุมชนจึงไม่เห็นความสำคัญของแหล่งน้ำ น้ำแม่ห่างจึงถูกทำลาย มีการบุกรุกพื้นที่ปลูกสร้างบ้านเรือนรुकล้าลงไปแม่น้ำ ปล่อน้ำเสีย สิ่งปฏิกูลทิ้งขยะมูลฝอยลงในลำน้ำทำให้แหล่งน้ำดินเงินและน้ำเกิดมลพิษ ในฤดูน้ำหลากจะเกิดปัญหาน้ำท่วม ในช่วงฤดูแล้งก็ประสบกับปัญหาแหล่งน้ำเสื่อมโทรม ขาดแคลนน้ำ นอกจากนี้ ยังพบปัญหาความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้น้ำ เพราะขาดหน่วยงานรับผิดชอบ ขาดการบริหารจัดการน้ำที่ดี จึงเป็นสาเหตุให้สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของแหล่งน้ำถูกทำลาย ความหลากหลายทางชีวภาพของพืชและสัตว์ลดน้อยลง (ชัยขันธ์ นาสมทรง, 2550: 45)

จากปัญหาของชุมชนลุ่มน้ำแม่ห่างที่กล่าวว่ามีสาเหตุมาจากการขาดความรู้ความเข้าใจในการบริหารจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพ จึงเป็นเหตุให้ทุกภาคส่วนคือ วัด โรงเรียน ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเกิดความตระหนักในปัญหาดังกล่าว และได้ร่วมมือกันวางแผนแก้ไขปัญหาดังกล่าวแบบมีส่วนร่วมเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2538 ผลจากการดำเนินงานประสบความสำเร็จและมีประสิทธิภาพระดับหนึ่ง ทำให้คุณภาพลำน้ำแม่ห่างปรับเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้นและมีกิจกรรมเกี่ยวกับแหล่งน้ำร่วมกันอย่างต่อเนื่องกระทั่งปัจจุบัน

ด้วยความสำเร็จในการบริหารจัดการลำน้ำแม่ห่างของชุมชน ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะพิจารณาในมิติด้านการสื่อสารว่ามีกลยุทธ์ในการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการแหล่งน้ำให้ประสบความสำเร็จได้อย่างไร และมีปัจจัยใดบ้างที่ส่งต่อการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำตามภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห่าง อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย ผลจากการศึกษาในครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาแนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ รวมถึง

ทรัพยากรธรรมชาติประเภทอื่น ๆ ให้สามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่น และกลยุทธการสื่อสาร เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่ลุ่มน้ำต่าง ๆ ของประเทศได้อย่างเหมาะสม และมีประสิทธิภาพต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากลยุทธการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ ของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่หาง อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ ของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่หาง อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย

แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยนี้มีแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับกลยุทธการสื่อสาร

Najib M. Ahd James H. (1982 : 43 – 52) นิยามความหมายของกลยุทธของการสื่อสารว่า หมายถึง การผสมผสานระหว่างการใช้วิธีการสื่อสาร (Method) สาร (Messages) และแนวทางการใช้การสื่อสาร (Approach) เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ และจะต้องอาศัยความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นศาสตร์และศิลป์ มีวัตถุประสงค์เพื่อเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่กลุ่มเป้าหมายได้เคยปฏิบัติมาแล้ว การกระทำเช่นนี้ย่อมเกิดผลกระทบต่อความรู้สึกรู้สึกนึกคิด ค่านิยม และแผนปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจเพื่อกำหนดวิธีการที่บรรลุเป้าหมาย

กระบวนการในการกำหนดกลยุทธของการสื่อสารเกี่ยวข้องกับ 2 ระบบ คือ ระบบแหล่งสาร และระบบผู้รับสาร ส่วนกระบวนการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับระบบช่องสาร และสารเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นระหว่างกระบวนการตัดสินใจในแหล่งสารและกระบวนการตัดสินใจของผู้รับสาร

โดยกระบวนการตัดสินใจในแหล่งสารทำให้แหล่งสารมีหน้าที่ในการผลิตสาร เผยแพร่และประเมินประสิทธิภาพของการสื่อสาร แหล่งสารจะเป็นผู้ตัดสินใจว่าจะส่งสารอะไร ไปถึงใคร เพื่ออะไร การตัดสินใจเหล่านี้เป็นการตัดสินใจที่เนื้อหา ผู้รับสาร และความตั้งใจ ด้วยเหตุผลนี้แหล่งสารจะตัดสินใจว่าจะส่งสารอย่างไร จะส่งสารเมื่อไร การตัดสินใจเหล่านี้เป็นการตัดสินใจเกี่ยวกับวิธีที่จะประกอบกันขึ้นเป็นหัวใจของกลยุทธการสื่อสาร การตัดสินใจเกี่ยวกับวิธีการก็เกี่ยวข้องกับการผลิต การเผยแพร่ การใช้สาร และการประเมินสาร

กระบวนการสื่อสารจะเริ่มขึ้นเมื่อแหล่งสารพยายามนำกลยุทธ์ที่ตนได้ตัดสินใจไปแล้วออกไปปฏิบัติ กระบวนการตัดสินใจในผู้รับสารจะสะท้อนให้เห็นจากพฤติกรรม การเลือกใช้สาร และพฤติกรรมการยอมรับหรือปฏิเสธสาร การตัดสินใจเกี่ยวกับพฤติกรรม การเลือกใช้สารเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการเปิดรับสาร (ซึ่งรวมถึงความตั้งใจ) การรับรู้ (ซึ่งรวมถึงการแปลหรือตีความสาร) และการจำสาร หลังจากนั้นผู้รับสารก็ตัดสินใจที่จะยอมรับสารโดยปฏิบัติตามคำแนะนำในสารนั้น หรือปฏิเสธสารนั้น และจุดนี้เอง (จุดที่ แสดงเจตนารมณ์ที่จะยอมรับหรือปฏิเสธของผู้รับสาร) ที่เป็นสิ่งตัดสินใจว่ามี ประสิทธิภาพหรือความล้มเหลวของความพยายามในการส่งสารของแหล่งสาร

กระบวนการตัดสินใจของแหล่งสาร ผู้รับสารต่างมีอิทธิพลต่อกระบวนการ สื่อสาร สิ่งที่อยู่ส่งสารคิดหรือตัดสินใจก่อนที่จะส่งสาร เป็นส่วนหนึ่งที่กำหนดว่าแหล่งสาร จะส่งสารจริงอย่างไร และความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการสื่อสารก็ขึ้นอยู่กับการที่ ผู้รับสารคิดหรือตัดสินใจเกี่ยวกับสารที่ตนได้รับอย่างไรด้วย โดยกลยุทธ์การสื่อสารจะถูก นำมาใช้เป็นกรอบแนวคิดประกอบในการศึกษากระบวนการสื่อสารเพื่อสร้างการมี ส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห่างเกี่ยวกับวิธีการผลิต การเผยแพร่ การใช้สาร และการประเมินสารของชุมชน ซึ่งส่งผลให้เกิดกระบวนการ สื่อสารแบบมีส่วนร่วมในชุมชนที่มีประสิทธิภาพ

2. แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนับว่าเป็นหัวใจที่สำคัญของการพัฒนาใน ทุกระดับ ซึ่งก่อให้เกิดพลังของทุกฝ่ายในการร่วมกันคิด ร่วมกันทำ และร่วมกัน รับผลตอบแทนจากการที่ได้ทำงานร่วมกันนั้น และผลจากการร่วมกันคิด ร่วมกันทำ นำไปสู่การพัฒนาที่มีประสิทธิภาพ

ในการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2546 : 196) ได้อธิบายการมีส่วนร่วมว่า เป็นแนวคิด หลักการ กระบวนการและวิธีการปฏิบัติ รวมถึง นเรศ สงเคราะห์สุข (2541 : 10) และยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2526 : 253 อ้างอิงจาก ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546 : 196) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน ในลักษณะของกระบวนการพัฒนาดังแต่ต้นจนสิ้นสุดกระบวนการ ได้แก่ การวิจัย (ศึกษาชุมชน) การวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินงาน การบริหารจัดการ การติดตาม และการประเมินผล ตลอดจนการจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น

กาญจนา แก้วเทพ (2552 : 41 – 42) กล่าวว่า เป้าหมายการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมคือ เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเอง เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับคนที่เข้ามามีส่วนร่วม การเข้ามาอบรมจะทำให้คนในชุมชนใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้เพื่อสร้างทักษะในการสร้างสื่อ เพื่อให้ชุมชนได้แสดงความรู้สึก การวิเคราะห์ปัญหาาร่วมกัน เพื่อยกระดับความรับผิดชอบ และเกิดการริเริ่ม และเพื่อช่วยเพิ่มการสร้างสื่อที่มีสาระให้แก่ชุมชน

ในด้านระดับการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม กาญจนา แก้วเทพ (2542 : 57 – 61) ได้อธิบายการแบ่งระดับการมีส่วนร่วมไว้ 3 ระดับ โดยเรียงลำดับจากระดับน้อยที่สุดไปจนถึงมากที่สุดดังนี้

(1) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร/ผู้ใช้สาร เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับล่างที่สุด กล่าวคือ ในกระบวนการสื่อสารตั้งแต่ยังอยู่ในการกำหนดของผู้ส่งสาร ไม่ว่าจะเป็นการเลือกประเด็นเนื้อหา การเลือกวิธีการนำเสนอไปจนกระทั่งการเลือกช่องทางสื่อที่จะใช้เผยแพร่ และผู้รับสารก็ยังคงมีฐานะเป็นเพียงผู้รับสารแต่เพียงอย่างเดียว

(2) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง/ผู้ผลิต/ผู้ร่วมผลิต/ผู้ร่วมแสดง เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับที่สูงขึ้น และจำเป็นต้องสร้างเงื่อนไขใหม่ ๆ เพิ่มเติมในการเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิตหรือผู้ร่วมผลิตนั้น แบ่งออกได้เป็นหลายขั้นตอนคือ ขั้นก่อนการผลิต (Pre-production Stage) ได้แก่ ขั้นตอนการเตรียมการก่อนการผลิตสื่อ ในขั้นตอนนี้จะประกอบด้วย การเลือกประเด็นหัวข้อ การเลือกแง่มุมที่จะนำเสนอการรวบรวมข้อเท็จจริงที่จะนำมาใช้เป็นวัตถุดิบ ขั้นตอนการผลิต (Production Stage) ได้แก่ ขั้นตอนของการลงมือผลิต และขั้นตอนหลังการผลิต (Post-production Stage) ได้แก่ ขั้นตอนหลังการทำให้เสร็จในการเพิ่มด้านเทคนิคต่าง ๆ

(3) การมีส่วนร่วมในแต่ละฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย ถือว่าเป็นรูปแบบสูงสุดของการมีส่วนร่วม และดังที่จะได้สังเกตเห็นว่า ยิ่งระดับของการมีส่วนร่วมสูงขึ้นมากเท่าใด คนก็เริ่มลดน้อยลง กล่าวคือ ในระดับของการรับสาร คนในชุมชนทุกคนสามารถมีส่วนร่วมได้ แต่เมื่อมาถึงขั้นการผลิต ก็อาจจะมีคนบางกลุ่มในชุมชนเท่านั้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วมจนกระทั่งถึงขั้นตอนสุดท้ายในระดับการวางแผนและนโยบายนี้ ก็คงมีตัวแทนบางคนเท่านั้นจากชุมชนที่จะเข้ามาดำเนินกิจกรรมในระดับนี้

3. แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำ

น้ำเป็นทรัพยากรสำคัญที่สุดต่อการดำรงชีวิต แต่ความต้องการที่เพิ่มขึ้นตลอดเวลา ผกผันกับปริมาณน้ำที่มีอยู่อย่างจำกัด ทั้งน้ำบางส่วนยังสูญเสียไปเพราะมีการ

ปนเปื้อนจากน้ำเน่าและกากของเสียทำให้ไม่สามารถใช้น้ำที่มืออยู่ให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ สิ่งที่มาคือ ภาวะการขาดแคลนน้ำจำเป็นต้องมี “การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ” (Water Operation & Water Management) เป็นแผนงานเพื่อแก้ปัญหาคาดแคลนน้ำ ปัญหาน้ำท่วม และปัญหาน้ำเสีย

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไม่ใช่เป็นการสงวน และปกป้องทรัพยากรธรรมชาติไว้เฉย ๆ โดยไม่มีการนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ แต่ตามหลักการอนุรักษ์นั้น มุ่งที่จะใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด เพื่อที่จะทำให้ทรัพยากรธรรมชาตินั้นอำนวยประโยชน์อย่างถาวรต่อมนุษย์ตลอดไป การวางแผนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ จึงควรที่จะมองการณ์ไกลและมองรอบตัวให้กว้าง เพื่อจะได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรให้มากที่สุด และสูญเสียน้อยที่สุด ตามหลักการอนุรักษ์อย่างแท้จริง

วิชัย เทียนน้อย (เกษม จันทรแก้ว, 2539 : 44) กล่าวถึง การจัดการทรัพยากรน้ำว่า หมายถึง การนำทรัพยากรน้ำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และยืดอายุการใช้งานให้ยาวนานที่สุด โดยมีหลักสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำหลายประการ คือ (1) การถนอมเป็นการอนุรักษ์เพื่อพยายามคงสภาพทั้งปริมาณ และคุณภาพเอาไว้ เช่นการสร้างอ่างเก็บน้ำ นอกจากจะใช้เพื่อผลิตพลังงานไฟฟ้าและการชลประทาน ยังสามารถใช้ประโยชน์ด้านการขยายพันธุ์สัตว์น้ำอีกด้วย (2) การบูรณะฟื้นฟู ซึ่งได้รับความเสียหายเนื่องมาจากสาเหตุต่าง ๆ ให้คืนสู่สภาพเดิมหรือเกือบคงเดิม เช่น การขุดลอกแหล่งน้ำ (3) การนำมาใช้ใหม่ ซึ่งต้องมีการวางแผนที่ดี (4) การเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้งาน เช่น น้ำที่ไม่ไหลลงตามลำน้ำ หากสร้างเขื่อนขวางลำน้ำเพื่อยกระดับของน้ำเหนือเขื่อนให้สูงขึ้น สามารถผลิตพลังงานไฟฟ้าได้ และ (5) การสำรวจแหล่งทรัพยากรน้ำเพิ่มเติม นอกจากนั้น แนวทางอื่นๆ ในการดำเนินการเพื่อการจัดการทรัพยากรน้ำยังได้แก่ การจัดตั้งกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ การออกกฎหมายควบคุมการใช้น้ำ การให้การศึกษาแก่ประชาชนทั้งในระบบและนอกระบบการศึกษาในรูปของการประชาสัมพันธ์ เป็นเอกสาร แผ่นพับ รูปภาพต่าง ๆ นอกจากนี้ยังส่งผ่านช่องทางการสื่อสารต่าง ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ได้อีก ฯลฯ การจัดตั้งหน่วยงานขึ้นรับผิดชอบ และการรักษาสภาพแหล่งน้ำธรรมชาติ โดยการขุดลอกแหล่งน้ำ ปลูกพืชป้องกันการพังทลาย ของดินรอบแหล่งน้ำ

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำและการจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชนแบบมีส่วนร่วม สรุปได้ว่า ในการบริหารจัดการน้ำและการจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชนให้ได้ประโยชน์และประสบความสำเร็จนั้นจะต้องเกิดจากการดำเนินการของทุกภาคส่วน

และการมีส่วนร่วมเป็นหัวใจของการพัฒนาสังคมในหลายด้าน ในมิติของภาคประชาชน ในการบริหารจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรจะทำให้เกิดความต่อเนื่องของการบริหารจัดการ เพราะมิใช่การสั่งการแต่เป็นการร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชนซึ่งเป็นผู้รับผลประโยชน์จากทรัพยากร และรับโทษหากไม่มีการจัดการที่ดี ฉะนั้นการศึกษาวิจัยเรื่องการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมให้กับประชาชนในการบริหารจัดการน้ำแม่หาง อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย จึงจำเป็นต้องนำแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการน้ำโดยชุมชนมาเป็นกรอบแนวคิด ในการศึกษาวิจัยเพื่อให้เกิดการเชื่อมโยงความเข้าใจที่ดีในการบริหารจัดการน้ำแม่หางอย่างยั่งยืนต่อไป

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) โดยการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม โดยมีรายละเอียดดังนี้

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)

ในการสัมภาษณ์เชิงลึกประกอบด้วย

1. กลุ่มผู้นำชุมชน ได้แก่ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน นักวิชาการ สมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และผู้นำกลุ่มเครือข่ายในชุมชน
2. กลุ่มประชาชนท้องถิ่น ได้แก่ ผู้รู้ หรือผู้อาวุโส หรือผู้นำทางภูมิปัญญาที่มีวิถีชีวิตคลุกคลีอยู่กับลำน้ำแม่หาง

ในการสนทนากลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลซึ่งถือเป็นผู้มีส่วนได้เสีย ได้แก่

1. ตัวแทนจากกลุ่มเครือข่ายในชุมชน อาทิ กลุ่มอาชีพประมง กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้าน ฯลฯ จำนวน 2 กลุ่ม ๆ ละ 8 คน รวม 16 คน
2. ประชาชนที่อยู่อาศัยในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่หาง คัดเลือกจากตัวแทนประชากรที่เข้าร่วมกิจกรรม 15 – 20 คน

สำหรับการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมจะสังเกตการณ์ในกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนโดยเป็นกิจกรรมที่มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการบริหารจัดการแหล่งน้ำของชุมชน ทั้งกิจกรรมที่จัดขึ้นอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ อาทิ การจัดเวทีเสวนาของชุมชน พิธีสืบชะตาแม่น้ำ การเลี้ยงผีขุนน้ำหรือผีฝ่าย ประเพณีท้องถิ่น ฯลฯ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ คำถามสำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึก ประเด็นคำถามและแบบบันทึกการสนทนากลุ่ม และแบบบันทึกการสังเกตการณ์ สร้างขึ้น

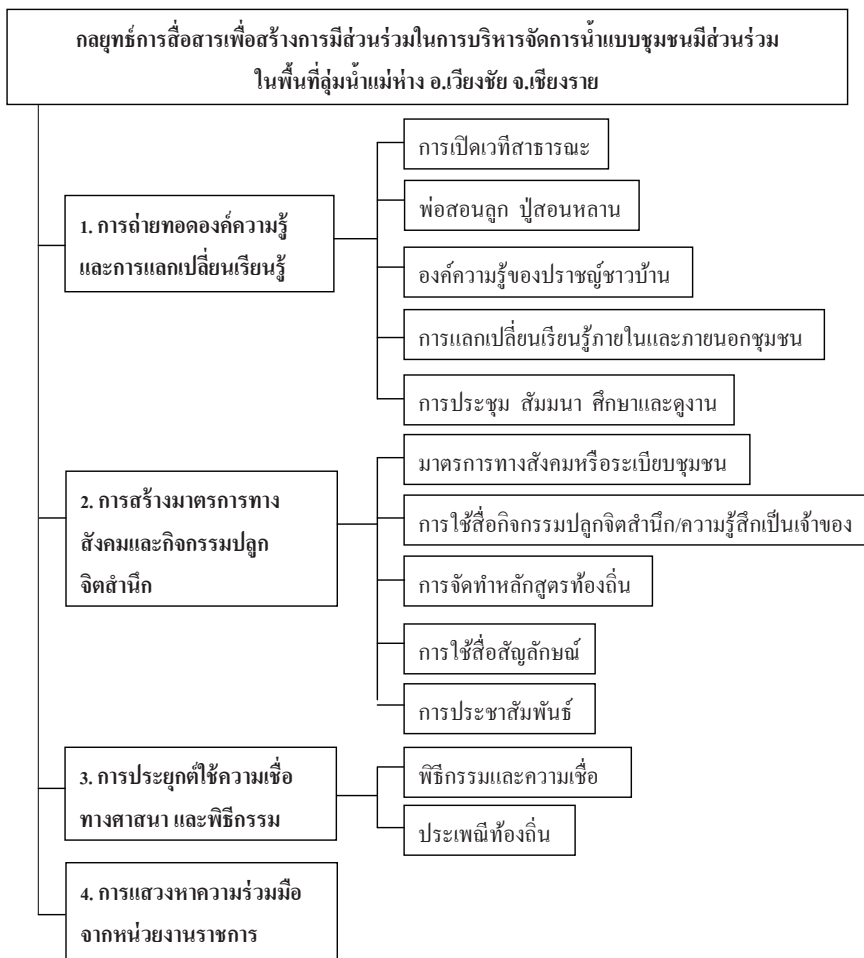
ประกอบด้วยข้อความ (Items) ที่ครอบคลุมประเด็นเกี่ยวกับกลยุทธ์การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วม และปัจจัยที่ส่งผลต่อการสื่อสาร เครื่องมือนี้นี้ได้ถูกนำมาทดสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) โดยผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิทยาศาสตร์และวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมจำนวน 3 ท่าน

การรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล : จากการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งหมด ผลการศึกษานี้จะถูกลำดับเรียงจัดกลุ่มข้อมูล วิเคราะห์ และอภิปรายผล โดยนำเสนอเชิงพรรณนา

สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

ตอนที่ 1 กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห้าง อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย

กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำแบบชุมชนมีส่วนร่วมในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห้าง ประกอบด้วย 4 กลยุทธ์ได้แก่ (1) กลยุทธ์การถ่ายทอดองค์ความรู้และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (2) การสร้างมาตรการทางสังคมและกิจกรรมปลูกจิตสำนึก (3) การประยุกต์ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม และ (4) การแสวงหาความร่วมมือจากหน่วยงานราชการ สามารถแสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

โดยแต่ละส่วนมีรายละเอียดดังนี้

1. กลยุทธ์การถ่ายทอดองค์ความรู้และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

การถ่ายทอดองค์ความรู้และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการบริหารจัดการน้ำของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห้างเริ่มจากปัญหาและสาเหตุที่ชุมชนมีประชากรหนาแน่นเพิ่มขึ้นทุกวัน ปัญหาสำคัญที่ตามมาคือ การขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง ระดับน้ำแม่ห้างตื้นเขินเนื่องจากตะกอนดินที่เกิดจากการปรับพื้นที่ทำการเกษตร การใช้สารเคมีในการเกษตรบริเวณต้นน้ำ มีปริมาณขยะมาก เนื่องจากไม่มีระบบการจัดการขยะที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ น้ำในแม่น้ำเน่าเสียในช่วงฤดูร้อน การบุกรุกพื้นที่ป่าชุ่มน้ำขยายที่ดินทำกิน การตัดไม้ในป่าชุ่มน้ำเพื่อนำไม้ไปเป็นเชื้อเพลิงป้อนโรงบ่มใบยาสูบ การลดลงของพันธุ์ปลาและสัตว์น้ำท้องถิ่นที่เกิดมาจากการจับปลาผิดวิธี น้ำในแม่น้ำเน่าเสีย และการบุกรุกที่ดินริมแม่น้ำโดยการสร้างสิ่งก่อสร้างรุกล้ำลงไปในแม่น้ำ ฯลฯ

โดยปัญหาดังกล่าวข้างต้นชาวบ้านมีการรวบรวมขึ้นจากการจัดเวทีเสวนาของชุมชนเพื่อระดมปัญหาและกำหนดแนวทางการสร้างความร่วมมือแก้ไขปัญหา โดยชุมชนมีการวางแผนไปสู่เป้าหมายคือ “การบริหารจัดการน้ำแม่ห้างแบบมีส่วนร่วมตามภูมิปัญญาท้องถิ่น” การถ่ายทอดองค์ความรู้และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชน 5 ลักษณะดังนี้

1.1 การเปิดเวทีสาธารณะ

เป็นลักษณะของการประชุมแบบไม่เป็นทางการของหมู่บ้านเพื่อระดมความคิดวิเคราะห์และวางแผนการทำงานร่วมกัน ซึ่งในการเปิดเวทีเสวนาชุมชนของประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำแม่ห้างนี้จะเกิดขึ้นเมื่อชุมชนเผชิญกับปัญหาที่ไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยกลุ่มผู้นำชุมชน และต้องขอความร่วมมือจากชาวบ้านในการช่วยแก้ปัญหา ผู้เข้าร่วมเวทีประกอบด้วยกลุ่มผู้นำชุมชน (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. สท.) กลุ่มแกนนำชุมชน (หัวหน้าหมวดและกรรมการหมู่บ้าน) กรรมการหมู่บ้าน พระภิกษุ กลุ่มเครือข่ายต่าง ๆ และชาวบ้าน การเปิดเวทีเสวนาชุมชนเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านและผู้ร่วมประชุมได้เสนอแนะปัญหาของตน แสดงความคิดเห็น ชักถามข้อสงสัย ฯลฯ ซึ่งผลจากการสื่อสารเช่นนี้ทำให้ได้ข้อมูลที่แท้จริงเนื่องจากเป็นข้อมูลที่มาจากชาวบ้าน อีกทั้งเป็นการสื่อสารโดยใช้ความสนิทสนมคุ้นเคยจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในทางส่วนตัว

กิจกรรมนี้เน้นการสร้างความตระหนักในบทบาทหน้าที่ของความเป็นสมาชิกชุมชนโดยกระตุ้นให้ชาวบ้านแต่ละพื้นที่แสดงออกถึงปัญหาของตน อีกทั้งยังได้รับทราบผลกระทบของสมาชิกร่วมชุมชนจากปัญหาแหล่งน้ำ เป็นการสร้างพันธะสัญญาหรือทำให้ชาวบ้านเกิดความผูกพันกับปัญหา สร้างความรับผิดชอบร่วมกันของทุกคน ก่อให้เกิดความสามัคคีที่ใกล้ชิดกันและช่วยส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกในสังคม

ในด้านแนวคิดการสื่อสาร การเปิดเวทีสาธารณะนี้เป็นรูปแบบหนึ่งของสื่อ กิจกรรมเพื่อเสริมสร้างความเข้าใจร่วมกัน (shared understanding) โดยเฉพาะในกลุ่มของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholders) และเป็นการสื่อสารที่ช่วยเสริมสร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกในสังคม ซึ่งสอดคล้องกับแบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (Ritualistic) ซึ่งเป็นลักษณะการสื่อสารแบบสองทาง (Two – way Communication) โดยที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารจะมีการสลับบทบาทกันไปมา ก่อให้เกิดการเรียนรู้ข้อมูลข่าวสาร ของกันและกันแบบพบกันครึ่งทาง (shared meaning) (กาญจนา แก้วเทพ, 2552) ซึ่ง การสื่อสารลักษณะเช่นนี้เปิดโอกาสต่อการมีส่วนร่วมได้มากกว่าการสื่อสารทาง เดียว (One – way Communication) อีกทั้ง การเปิดเวทีสาธารณะยังก่อให้เกิดบริบทของ การรับสารแบบร่วมกัน เพื่อสร้างการสื่อสารที่มีเป้าหมายจะสร้างความตระหนักร่วมกัน (Communication for Consensus) ทำให้เห็นภาพรวมของเกี่ยวกับแหล่งน้ำชุมชนทั้งหมด ซึ่งจะเป็ประโยชน์ต่อการรับรู้ปัญหาดีกว่าการเห็นข้อมูลแบบแยกเป็นส่วนๆ ทำให้เกิด ผลดีต่อการเปลี่ยนแปลงความรู้อาเข้าใจ

1.2 ฟอสอนลูก ปูสอนหลาน

เป็นการสื่อสารในการดำรงชีวิตประจำวันของครอบครัวไทยซึ่งมักเป็นครอบครัว ใหญ่อยู่ร่วมกันทั้งเครือญาติ ผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แห่งมักจะประกอบอาชีพที่ สัมพันธ์กับการพึ่งพาแหล่งน้ำไม่ว่าทางตรงก็ทางอ้อม แหล่งน้ำจึงมีความผูกพันกับวิถีชีวิต สมาชิกครอบครัวที่ออกไปประกอบอาชีพหรือดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน จะมีการเก็บเกี่ยวความรู้เรื่องแหล่งน้ำ และสั่งสมประสบการณ์เป็นต้นทุนของชีวิต เช่น การใช้ น้ำในบ้านเรือน การใช้น้ำทำนาและการเลี้ยงปลา การสังเกตพืชและสัตว์น้ำ การใช้ น้ำเป็นแหล่งอาหาร ฯลฯ เหล่านี้ถูกนำมาถ่ายทอดให้แก่ลูกหลานและสมาชิกร่วมชุมชน ในฐานะผู้อาวุโสหรือมีประสบการณ์ ก่อให้เกิดการถ่ายทอดความรู้และความผูกพันของ คนกับธรรมชาติ ซึ่งส่งผลต่อการมีส่วนร่วมชุมชนในการบริหารจัดการแหล่งน้ำต่อไป

ข้อสังเกตที่พบคือ กลยุทธ์ดังกล่าวมีลักษณะเฉพาะของบริบทสังคมไทยท้องถิ่น ที่เป็นการสื่อสารในครอบครัวหรือระบบเครือญาติ โดยเป็นการถ่ายทอด โต้ตอบกัน ระหว่างบุคคลที่ดำเนินไปอย่างง่าย ๆ อย่างต่อเนื่องตลอดเวลาโดยไม่มีกฎเกณฑ์เป็นทางการ อีกทั้งความใกล้ชิดที่ก่อให้เกิดความไว้วางใจและคำนึงถึงความอาวุโสที่ยังคงยึดมั่นกัน อยู่ในท้องถิ่น ทำให้กลยุทธ์ดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการผลักดันให้การบริหารจัดการน้ำ ของชุมชนเริ่มต้นได้จากสมาชิกในแต่ละครัวเรือน

กลยุทธ์เพื่อสอนลูกปู่สอนหลานถือเป็นกระบวนการหนึ่งในการหล่อหลอมสมาชิกชุมชนตามแนวคิดการจัดกลาทางสังคม (Socialization) ซึ่งการสั่งสอนและฝึกอบรมไม่ว่าจะโดยทางตรงหรือทางอ้อมของบุคคลแวดล้อมส่งผลต่อความคิดและพฤติกรรมของบุคคลให้ปฏิบัติตามที่สังคมคาดหวัง ซึ่งกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมนี้มีปัจจัยสำคัญคือ สื่อบุคคล (Personal Media) ตามที่ Lazarsfeld and Manzel (1968 : 97) กล่าวไว้ว่า การสื่อสารระหว่างบุคคลมีบทบาทสำคัญ เพราะเป็นการสื่อสารที่มีความเป็นกันเอง และเป็นส่วนตัว ก่อให้เกิดความคุ้นเคย ซึ่งช่วยให้เกิดการยอมรับความคิดได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ทฤษฎีความสัมพันธ์ทางสังคมของ De Fleur (1970 : 124 – 129) ก็ได้ชี้ให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มมีอิทธิพลต่อการสื่อสาร De Fleur พบว่า ความสัมพันธ์แบบเครือญาติมีบทบาทต่อการตัดสินใจว่าจะยอมรับการเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการจัดกลาทางสังคมเป็นการสื่อสารที่สามารถเสริมสร้างการมีส่วนร่วมให้กับประชาชนเพราะเป็นวิธีการสื่อสารที่ละเอียดอ่อนที่จะโน้มน้าวใจให้ผู้รับสารเกิดความคิด สร้างความตระหนัก ปรับเปลี่ยนทัศนคติ และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม

1.3 องค์ความรู้ของปราชญ์ชาวบ้าน

ปราชญ์ชาวบ้านถือเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกชุมชนว่ามีความรู้และประสบการณ์ในเรื่องเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นนั้น หรือเป็นผู้ที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการบริหารจัดการลำน้ำแม่หาง ปราชญ์ชาวบ้านจะถูกเชิญมาให้เข้าร่วมกิจกรรมและถ่ายทอดข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราววิถีชีวิต ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับแม่น้ำ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชุมชนได้พึ่งพาอาศัยแหล่งน้ำ อาทิ การผันน้ำเข้านา การเก็บกักน้ำ การตรวจสอบคุณภาพน้ำ การอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำ ฯลฯ ให้แก่กลุ่มแกนนำ ชาวบ้านและเยาวชน ได้รับรู้เรื่องราวความเป็นมาของน้ำแม่หาง วิถีชีวิตความสัมพันธ์และการอนุรักษ์แบบดั้งเดิมในอดีตที่ผู้เฒ่าผู้แก่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมา ในการสื่อสารมีทั้งแบบที่เป็นทางการ เช่น การบรรยายหรือบอกเล่าในการประชุมของหมู่บ้าน และการสื่อสารแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งส่วนมากจะเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในโอกาสที่เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่ชุมชนจัดขึ้น เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ การสืบทอดน้ำ การสืบทอดปา ตลอดจนพบปะพูดคุยกันเมื่อพบกันในงานพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น งานศพ งานแต่งงาน งานทอดกฐิน ทอดผ้าป่า งานขึ้นบ้านใหม่หรืองานอื่นๆ ซึ่งผลของกลยุทธ์การสื่อสารเช่นนี้เป็นการกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดจินตนาการเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำในอดีต ทำให้รู้สึกหวงแหนและอยากให้ความอุดมสมบูรณ์กลับคืนมาดังเดิม จึงเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ และการอนุรักษ์ฟื้นฟูแหล่งน้ำ

กลยุทธ์การถ่ายทอดความรู้โดยปราชญ์ชาวบ้านและกลยุทธ์ฟอสอนลูกปู่สอนหลาน เป็นลักษณะการสื่อสารแบบบนลงล่าง (top-down communication) คือ ถ่ายทอดข้อมูลและประสบการณ์จากผู้ใหญ่ของชุมชนและครอบครัวมาสู่ลูกหลานที่เป็นเยาวชน รวมทั้งสมาชิกของชุมชนครัวเรือนต่างๆ ซึ่งเป็นกลวิธีการสื่อสารที่เหมาะสมกับบริบทสังคมไทยที่ยังมีค่านิยมเชื่อดือศรัทธาในผู้อาวุโส

1.4 การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายในและภายนอกชุมชน

การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนภายในชุมชนเป็นการพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันแบบไม่เป็นทางการ ส่วนมากจะเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ ความคิดเห็น ในโอกาสที่เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชุมชนจัดขึ้น เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ การสืบชะตาน้ำ การสืบชะตาป่า ตลอดจนพบปะพูดคุยกันเมื่อพบกันในงานพิธีกรรมต่าง ๆ ที่มีในแต่ละพื้นที่ เช่น งานศพ งานแต่งงาน งานทอดกฐินทอดผ้าป่า งานขึ้นบ้านใหม่หรืองานบุญอื่น ๆ ซึ่งเป็นช่องทางที่ช่วยแจ้งข่าวสารของกลุ่มเครือข่ายการจัดการน้ำแม่หาง ตลอดจนถึงการแจ้งข่าวสารหรือการฝากบอกต่อ ๆ กันไป

ส่วนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายนอกชุมชนจะเป็นกรณีที่กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มแกนนำ กรรมการกลุ่มเครือข่ายที่ได้รับเชิญไปร่วมกิจกรรมของหมู่บ้านอื่น ๆ เช่น การสืบชะตาน้ำ การสืบชะตาป่า และการได้ไปศึกษาดูงานกับองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองชุม ซึ่งถือเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ในการจัดการน้ำระหว่างหมู่บ้าน โดยสามารถแลกเปลี่ยน ชักถามกันอย่างเปิดเผยซึ่งกลยุทธ์นี้ถือว่าเป็นกลยุทธ์ที่แสวงหาแนวร่วมและเรียนรู้ร่วมกันในการอนุรักษ์แหล่งน้ำ

การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายในและภายนอกชุมชนโดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข่าวสารและประสบการณ์ระหว่างกัน โดยใช้ทั้งสื่อบุคคลและสื่อกิจกรรมผ่านการประชุม การพูดคุย บอกเล่าในงานประเพณี งานพิธีกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับแหล่งน้ำที่ชุมชนจัดขึ้น ส่งผลให้เป้าหมายการบริหารจัดการแหล่งน้ำแม่หางบรรลุเป้าหมายสอดคล้องกับแนวคิดของเสถียร เชยประทับ (2523 : 149) ที่กล่าวว่า จุดเด่นของการสื่อสารโดยผ่านสื่อบุคคลอยู่ที่การเป็นการสื่อสารสองทาง เน้นการมีปฏิสัมพันธ์ของผู้ส่งสารและผู้รับสารที่ผลักดันกันเป็นผู้ส่งสารและผู้รับสารประเด็นที่มีผู้เสนอไว้จะถูกตอบสนองโดยอีกคนหนึ่ง หรือถูกนำไปขบคิด อภิปรายและถกเถียงกันอย่างกว้างขวาง อันจะนำมาซึ่งประเด็นหรือเรื่องราวใหม่ ๆ นอกจากนี้ การสื่อสารด้วยสื่อบุคคลที่มีความใกล้ชิดกันในท้องถิ่นยังส่งผลต่อการโน้มน้าวใจเพราะผู้ส่งสารและผู้รับสารต่างรู้จักกันและมีวิถีชีวิตที่ใกล้เคียงกัน ทำให้การสื่อสารภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่มเกิดความราบรื่น

1.5 การประชุม สัมมนา และศึกษาดูงาน

การประชุม สัมมนา และการศึกษาดูงานเป็นกิจกรรมเกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำที่หน่วยงานภาครัฐและเอกชนจัดขึ้น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล ตำบล เกษตรอำเภอ ประมงอำเภอ ฯลฯ โดยชุมชนจะมีการพิจารณาคัดเลือกตัวแทนไปร่วมเนื้อหาสาระในการประชุม สัมมนา และการศึกษาดูงานจะเป็นการนำเสนอเทคนิค วิธีการต่าง ๆ มาใช้ในการประกอบอาชีพ เช่น การทำน้ำหมักชีวภาพ การทำปุ๋ยอินทรีย์ ซึ่งผลจากการนำความรู้มาขยายผลและมาใช้ในการท้องถิ่นจะส่งผลต่อการลดมลพิษ ลดปริมาณสารเคมีที่จะถูกปล่อยลงสู่แหล่งน้ำ ในการสื่อสารจะใช้สื่อบุคคลและสื่อเฉพาะกิจ ในรูปแบบของการบรรยายให้ความรู้ การศึกษาดูงานและการฝึกปฏิบัติจริง ทั้งนี้ ตัวแทนชุมชนที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าวจะต้องนำข้อมูลข่าวสารความรู้ เทคนิค วิธีการ และประสบการณ์ที่ได้รับมาถ่ายทอดอีกครั้งให้แก่ชาวบ้านหรือกลุ่มเครือข่ายของตนเอง ในโอกาสต่อไป ซึ่งอาจจะเป็นการแจ้งในที่ประชุมหมู่บ้าน ที่ประชุมกลุ่มเครือข่าย หรืออาจจะผ่านหอกระจายข่าวของหมู่บ้าน

การสื่อสารลักษณะดังกล่าวเป็นไปตามแนวคิดการไหลของการสื่อสาร 2 จังหวะ (Two-Step Flow of Communication) คือ หน่วยงานที่จัดกิจกรรมประชุม สัมมนา และศึกษาดูงานถือเป็นแหล่งสารขึ้นแรกที่ถ่ายทอดข่าวสารมาสู่ตัวแทนชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรม และเมื่อตัวแทนชาวบ้านนำข้อมูลไปถ่ายทอดสู่ชุมชนถือเป็นการสื่อสารในขั้นที่ 2 ซึ่งการสื่อสารเช่นนี้มีลักษณะเด่นที่ทำให้ข้อมูลข่าวสารเข้าสู่ชุมชนโดยผ่านสื่อบุคคลที่เป็นผู้นำความคิดเห็น (Opinion Leader) ทำให้ชาวบ้านได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารอย่างกว้างขวางโดยไม่มีข้อจำกัดเรื่องการเรียนรู้

2. กลยุทธ์การสร้างมาตรการทางสังคม และกิจกรรมปลูกจิตสำนึก

กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการสร้างมาตรการทางสังคมและการจัดกิจกรรมปลูกจิตสำนึกในการบริหารจัดการน้ำแม่แห่ง สามารถวิเคราะห์กลยุทธ์การสื่อสารได้เป็น 5 กลยุทธ์ดังนี้

2.1 มาตรการทางสังคมหรือระเบียบชุมชน

การสร้างมาตรการทางสังคมหรือระเบียบชุมชนในการบริหารจัดการน้ำเป็นการสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของซึ่งเป็นผลจากการเปิดเวทีชุมชน เพื่อเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้ร่วมแสดงความคิดเห็น ถกเถียง อภิปราย เพื่อร่วมกันกำหนดมาตรการและกฎระเบียบของชุมชนในการจัดการน้ำ การอนุรักษ์แหล่งน้ำขึ้นมามีบังคับและใช้กันเองในชุมชน

โดยใช้ข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้อง และตัวอย่างมาตรการจากชุมชนอื่นมาเป็นแนวทาง ในการกำหนดมาตรการทางสังคม การออกมาตรการทางสังคมมีวัตถุประสงค์เพื่อให้การบริหารจัดการน้ำแม่ห่านเป็นไปตามวิธีการที่ทางชุมชนร่วมกันกำหนด เพื่อฝึก กระบวนการบริหารจัดการน้ำโดยชุมชน และเพื่อให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และฟื้นฟูแหล่งน้ำ

กฎระเบียบที่ชาวบ้านได้ร่วมกันกำหนดขึ้นจะแยกเป็นเรื่องการจัดการน้ำ เช่น การทำฝายกักเก็บน้ำ การซ่อมแซมฝาย การเปิด-ปิดน้ำ การแบ่งปันน้ำ การกำหนดบทบาท หน้าที่ให้คณะกรรมการเหมืองฝาย เรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำ เช่น การกำหนด เขตอภัยทาน การกำหนดมาตรการห้ามทิ้งขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูลลงในแหล่งน้ำ การจัดกิจกรรมสร้างจิตสำนึกในชุมชน และการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร

การกำหนดมาตรการในการจัดการน้ำจะมอบบทบาทหน้าที่ให้แก่คณะกรรมการ เหมืองฝายเป็นผู้กำหนดวิธีการ เช่น การจะซ่อมแซมฝายจะใช้ไม้ วัสดุ หรือกระสอบ เท้าไหญ่ จะขุดลอกลำเหมืองยาวเท้าไหญ่ เมื่อคำนวณเสร็จแล้วก็จะแบ่งไปตามหัวหมวด ที่นา แล้วหัวหมวดที่นา ก็จะประชุมกลุ่มชาวนานำจำนวนพื้นที่นาในเขตรับผิดชอบมาเป็น ตัวหารแบ่งสัดส่วนไปตามผลที่ได้

ส่วนมาตรการทางสังคมเพื่อควบคุม ดูแลแหล่งน้ำ และเขตอนุรักษ์สัตว์น้ำ ได้มีการจัดทำป้ายประกาศกฎระเบียบของชุมชน โดยกำหนดตามลักษณะพื้นที่ของแต่ละ หมู่บ้าน กฎระเบียบที่กำหนดขึ้นจะมีบทลงโทษคล้ายคลึงกัน คือผู้กระทำความผิดจะถูกปรับ เป็นครั้ง ๆ ต่อรายหัว ซึ่งจะปรับเป็นจำนวนเงินเท่าใดเป็นสิทธิของทางชุมชนเจ้าของ เขตอนุรักษ์เป็นผู้กำหนด ถ้าบุคคลดังกล่าวไม่ยอมเสียค่าปรับจะถูกดำเนินคดีตามกฎหมาย

การสร้างมาตรการทางสังคมหรือระเบียบชุมชนเป็นการใช้เวทีเสวนาชุมชนเพื่อ จัดทำประชาคมของหมู่บ้าน ร่วมกันปรึกษาหารือ ออกกฎระเบียบ ข้อบังคับที่เสนอ โดยประชาชน เพื่อประโยชน์ของประชาชนหรือชุมชน การสื่อสารจะเป็นรูปแบบ การสื่อสารได้ตอบกันไปมาของกลุ่มบุคคล การกำหนดมาตรการหรือระเบียบของชุมชน จึงส่งผลให้การบริหารจัดการน้ำแบบแก่งฝายแก่งเหมืองดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยและ ยุติธรรมทำให้เกิดการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ฟื้นฟูคุณภาพน้ำแม่ห่าน สอดคล้องกับ แนวคิดของ ปาริชาติ สถาปิตานนท์ (2532 : 45) ที่กล่าวว่า การกระตุ้นให้ประชาชนรู้สึก เป็นเจ้าของจะนำไปสู่การเพิ่มพลัง (Empowerment) ตลอดจนเป็นการกระตุ้นให้ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการ และสอดคล้องกับ กาญจนา เชียงทอง และคณะ (2549 : บทคัดย่อ) ที่กล่าวว่าแนวทางการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ

ต้องได้รับความร่วมมือและการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน ร่วมกันดูแลเข้มงวด จริงจัง ใช้นโยบายทางสังคมกดดัน สร้างความร่วมมือให้เกิดขึ้นกับทุกภาคส่วน และสร้างองค์กร ความร่วมมือให้เข้มแข็ง โดยเน้นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกส่วน ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการ เสริมสร้างการมีส่วนร่วมหากประชาชนได้ร่วมกำหนดมาตรการของชุมชนขึ้นมาถือปฏิบัติ จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมเชิงสังคมมากขึ้น เพราะทุกคนถือเป็นส่วนหนึ่งของการกำหนด มาตรการ

2.2 การใช้สื่อกิจกรรมสร้างจิตสำนึกและความรู้สึกเป็นเจ้าของ

ในการบริหารจัดการแหล่งน้ำของชุมชนมีการใช้สื่อกิจกรรม ซึ่งจัดขึ้นโดยชุมชน หน่วยงาน องค์กรในท้องถิ่นเกี่ยวกับแหล่งน้ำ เช่น กิจกรรมการปล่อยพันธุ์ปลาในเขต อภัยทานหน้าวัด กิจกรรมการกำจัดขยะมูลฝอยและปรับปรุงสภาพแวดล้อมริมสองฝั่งลำน้ำ แม่ห่าง กิจกรรมการเดินรณรงค์อนุรักษ์น้ำแม่ห่าง กิจกรรมการติดป้ายคำขวัญอนุรักษ์ น้ำแม่ห่าง กิจกรรมค่ายเยาวชนอาสาสมัครพิทักษ์สิ่งแวดล้อม กิจกรรมการเติมจุลินทรีย์ ลงในน้ำแม่ห่าง และการตรวจสอบคุณภาพน้ำของชมรมรักษาน้ำแม่ห่างโรงเรียน บ้านเมืองชุม ซึ่งมีกระบวนการสื่อสารโดยใช้สื่อกิจกรรมดังนี้

2.2.1 กิจกรรมการปล่อยพันธุ์ปลาในเขตอภัยทานหน้าวัด

ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห่างมีวัดที่อยู่ติดกับน้ำแม่ห่าง 2 วัด คือ วัดเมืองชุม และวัดวังช้าง เจ้าอาวาส คณะศรัทธา กรรมการหมู่บ้านและชาวบ้านได้ประชุมแล้วมีมติ ร่วมกันกำหนดเขตอภัยทานบริเวณหน้าวัด เพื่อการอนุรักษ์พันธุ์ปลา และพันธุ์สัตว์น้ำ ซึ่งบริเวณหน้าวัดเมืองชุมจะมีการสืบชะตาทูบ้านและปล่อยพันธุ์ปลาในวันที่ 17 เมษายน ของทุกปี และหน้าวัดวังช้างจะมีพิธีสืบชะตาน้ำแม่ห่าง และปล่อยพันธุ์ปลา ช่วงเดือน มกราคมของทุกปี

2.2.2 กิจกรรมการกำจัดขยะมูลฝอยและปรับปรุงสภาพแวดล้อมริมสองฝั่ง ลำน้ำแม่ห่าง

จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนได้ข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาของชุมชนในพื้นที่ ลุ่มน้ำแม่ห่าง คือ แต่ละหมู่บ้านจะมีกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้านประจำเดือน ๆ ละ 1 ครั้ง โดย จะร่วมกันพัฒนาบริเวณรอบ ๆ ชุมชน ตัดหญ้า ตกแต่งดิน ไม้ ปรับภูมิทัศน์สองฝั่งน้ำ กำจัด ขยะมูลฝอย และจะมีการสนับสนุนงบประมาณ และบุคลากรจากเทศบาลตำบลเวียงชัย โรงเรียน สถานีนามัย มาร่วมพัฒนาเช่น โครงการปรับปรุงภูมิทัศน์ จัดทำบันไดคอนกรีต เพื่อเป็นแนวเขื่อนป้องกันตลิ่งพังหน้าวัดเมืองชุม โครงการประกวดชุมชนดอกไม้งาม กิจกรรมการกำจัดผักตบชวาในน้ำแม่ห่าง กิจกรรมการกำจัดขยะมูลฝอยในวัน สิ่งแวดล้อมโลก และวันสิ่งแวดล้อมไทย

กลยุทธ์การใช้สื่อกิจกรรมสร้างจิตสำนึกและความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นการใช้สื่อที่หลากหลายในการสื่อสารทั้งสื่อบุคคล ป้ายโฆษณา ป้ายคำขวัญ หอกระจายข่าว การจัดกิจกรรมแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นรูปแบบของกระบวนการสร้างความตระหนักรู้ความรู้สึกเป็นเจ้าของให้กับชาวบ้าน จึงถือได้ว่าเป็นการนำสื่อในรูปแบบสื่อกิจกรรมเข้ามาช่วยในการสื่อสารเพื่อการบริหารจัดการน้ำแม่หางแบบมีส่วนร่วม

2.3 การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น

หน่วยงานในชุมชนโดยโรงเรียนบ้านเมืองชุม ได้จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่อง “แม่หางของเรา ชาวเมืองชุม” จัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้กับนักเรียน ซึ่งหลักสูตรได้กำหนดสาระการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการขยะ ปัญหาการเกิดมลพิษในแหล่งน้ำ การตรวจสอบคุณภาพน้ำ การบำบัดน้ำเสีย การถ่ายทอดความรู้ผ่านการจัดกิจกรรมค่ายการเรียนรู้ โดยใช้สื่อที่หลากหลายทั้งสื่อบุคคล สื่อเฉพาะกิจ (แผ่นพับ เอกสาร โปสเตอร์ สิ่งพิมพ์) วิทยากร เป็นต้น ซึ่งกระบวนการถ่ายทอดความรู้ผ่านกลุ่มเยาวชนมีจุดมุ่งหมายในการปลูกจิตสำนึก และสร้างความตระหนักรู้ในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นถ่ายทอดความรู้ผ่านกลุ่มเยาวชนเป็นการสื่อสารที่ปลูกฝังให้เยาวชนสำนึกถึงบ้านเกิด มีความรักและหวงแหนในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจะถูกสกัดเป็นองค์ความรู้ของบุคคลนั้น ๆ แล้วจะถ่ายทอดต่อไปยังบุคคลที่อยู่ใกล้เคียง โดยเฉพาะคนในครอบครัว เพื่อนบ้าน ญาติมิตร การกระจายของข่าวสารจะเป็นการบอกเล่า พูดคุยปากต่อปาก ทำให้เกิดความตระหนักและมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำแม่หาง

กลยุทธ์การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นโดยใช้การถ่ายทอดความรู้ผ่านกลุ่มเยาวชนให้เยาวชนลงมือศึกษาเรียนรู้ระบบนิเวศแหล่งน้ำ วางแผนแก้ปัญหาแหล่งน้ำเสื่อมโทรมด้วยตนเองทำให้เยาวชนเกิดจิตสำนึกรักและหวงแหนในแหล่งน้ำ มีความกระตือรือร้นในการอนุรักษ์แม่น้ำมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ประมะ สตะเวทิน (2532 : 26) ที่กล่าวว่า การทำให้เกิดการปฏิบัติเพื่อให้เกิดประสบการณ์ใหม่จะทำให้เกิดการยอมรับได้ง่ายขึ้น และสอดคล้องกับแนวคิดการขัดเกลาทางสังคมที่มีความมุ่งหมายปลูกฝังระเบียบวินัย ความมุ่งหวัง แรงบันดาลใจ บทบาท หน้าที่ ทัศนคติ และความชำนาญเชิงทักษะให้แก่เยาวชน เพื่อที่จะเป็นผู้ถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารหรือองค์ความรู้ในการบริหารจัดการน้ำไปสู่ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดต่อไป ฉะนั้นหลักสูตรท้องถิ่นจึงเป็นสื่อเฉพาะกิจที่จำเป็นในการสื่อสารเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจสภาพสิ่งแวดล้อมในชุมชน นอกจากนั้น

การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นยังถือเป็นการสร้างหรือปลูกฝังคุณลักษณะของผู้นำความคิดเห็น (Opinion Leader) ให้แก่เยาวชนของชุมชน เพราะเป็นการเพิ่มความรู้และกระตุ้นให้เกิดการแสวงหาความรู้เรื่องน้ำมากยิ่งขึ้น บทบาทของเยาวชนในชุมชนลุ่มน้ำแม่ห้างจึงเป็นผู้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการแหล่งน้ำ ถือเป็นการวางรากฐานและก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมกับการอนุรักษ์แหล่งน้ำของชุมชนแบบยั่งยืน

2.4 การใช้สื่อสัญลักษณ์

ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห้างกำหนดเขตอภัยทานจำนวน 2 แห่ง คือ บริเวณหน้าวัดวังช้าง และหน้าวัดเมืองชุม โดยกลุ่มแกนนำชุมชน และชาวบ้านได้ร่วมกันออกแบบและนำสัญลักษณ์มาใช้เพื่อเป็นการตกลงทำความเข้าใจร่วมกันว่าเขตแดนใดที่มีสัญลักษณ์นี้ปรากฏอยู่ถือว่าเป็นเขตแดนแห่งการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำและพันธุ์พืช ซึ่งสื่อสัญลักษณ์ที่นำมาสร้างความเข้าใจร่วมกันนั้นก็คือ การใช้เชือกชิงข้ามฝั่งแม่น้ำ การปักธง และการเขียนป้ายบอกเขตอภัยทาน ซึ่งจะเป็นสื่อสัญลักษณ์ที่ใช้ร่วมกันในทุกพื้นที่ เป็นสื่อสัญลักษณ์ที่ชาวบ้านรับรู้กันทั่วเขตชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห้าง และนอกพื้นที่อีกด้วย

2.5 การประชาสัมพันธ์

ชุมชนจัดให้มีการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข่าวสารต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ เช่น กิจกรรมการเดินรณรงค์อนุรักษ์น้ำแม่ห้าง กิจกรรมการติดป้ายคำขวัญอนุรักษ์น้ำแม่ห้าง การกำหนดเขตอนุรักษ์ปลา (เขตอภัยทาน) มาตรการและกฎระเบียบชุมชน ในระยะแรก ๆ จะประชาสัมพันธ์ในหมู่บ้านผ่านหอกระจายข่าว ในที่ประชุมประจำเดือน การประชุมกลุ่มเครือข่าย องค์กรในชุมชน ส่วนในระยะต่อมาเห็นว่าเนื่องจากลักษณะปัญหาของแหล่งน้ำแม่ห้างจะเกิดมาจากกลุ่มคนภายนอกพื้นที่ด้วย จึงได้นำมาตรการและกฎระเบียบชุมชนในการอนุรักษ์น้ำแม่ห้างไปแจ้งในที่ประชุมในระดับตำบล และระดับอำเภอ โดยผ่านการประชุมกำนันผู้ใหญ่บ้าน หน่วยงาน เช่น โรงเรียน อบต. เมืองชุม และเทศบาลตำบลเวียงชัย เพื่อให้ช่วยประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารต่อไป ส่วนการประชาสัมพันธ์โดยใช้กิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำไปสู่ชุมชนและคนนอกพื้นที่ อาจจะมีการประชาสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการ เริ่มจากการพูดคุยปากต่อปากกับเพื่อนบ้านในพื้นที่ใกล้เคียงและคนภายนอกในโอกาสต่าง ๆ เช่น งานศพ งานแต่งงาน งานทอดกฐิน ทอดผ้าป่า เป็นต้น ทำให้การจัดการน้ำ การอนุรักษ์และฟื้นฟูน้ำแม่ห้างเป็นที่รู้จักมากขึ้น

การประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการอนุรักษ์น้ำแม่ห้างยังรูปแบบอื่นๆ เช่น ชมรมรักษาน้ำแม่ห้าง โรงเรียนบ้านเมืองชุมเดินรณรงค์ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข่าวสารการอนุรักษ์แหล่งน้ำ การจัดนิทรรศการ โดยนักเรียนในโรงเรียน การจัดทำสารสัมพันธ์เผยแพร่ความรู้

ข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์แหล่งน้ำทุกเดือน การร่วมเดินขบวนรณรงค์เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของอำเภอ โดยจัดทำป้ายผ้าประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการอนุรักษ์น้ำแม่ห่าน การร่วมกันในชุมชนคิดป้ายสื่อความหมาย ป้ายคำขวัญอนุรักษ์แหล่งน้ำบริเวณต้นไม้วัดสองฝั่งน้ำแม่ห่าน การตรวจสอบคุณภาพน้ำและคิดป้ายรายงานผลการตรวจสอบคุณภาพน้ำแม่ห่านทุก 3 เดือน

กลยุทธ์การประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเพื่อสร้างจิตสำนึกและความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นการใช้สื่อที่หลากหลายในการสื่อสารทั้งสื่อบุคคล จากการประชุม เอกสารแผ่นพับ รายงาน ป้ายโฆษณา ป้ายคำขวัญ หอกระจายข่าว ป้ายรายงานคุณภาพน้ำ ซึ่งเป็นรูปแบบของกระบวนการสร้างความตระหนัก ความรู้สึกเป็นเจ้าของให้กับชาวบ้าน จึงถือได้ว่าเป็นการนำสื่อในรูปแบบที่หลากหลายเข้ามาช่วยในการสื่อสารเพื่อการบริหารจัดการน้ำแม่ห่านแบบมีส่วนร่วม

3. กลยุทธ์การประยุกต์ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม

องค์ความรู้ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำเกิดมาจากความสัมพันธ์ของคนที่กับธรรมชาติที่ได้พึ่งพาและใช้ประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งการใช้ประโยชน์นั้นได้ให้ความสำคัญกับการใช้อย่างเหมาะสม จึงเป็นการแสวงหารูปแบบที่เป็นการเรียนรู้ด้วยตัวเองจากประสบการณ์และได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ จนเกิดการสั่งสมเป็นภูมิปัญญาและถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อไป ทั้งนี้ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห่านได้มีการนำเอาประเพณีทางศาสนา ความเชื่อและพิธีกรรมมาใช้ในการอนุรักษ์แหล่งน้ำเป็นกุศโลบายให้ชุมชนเกิดความร่วมมือ ผลการศึกษาพบกลยุทธ์การประยุกต์ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรมในการจัดการน้ำแม่ห่านได้เป็น 2 กลยุทธ์ย่อยดังนี้

3.1 พิธีกรรมและความเชื่อ

การประยุกต์ใช้พิธีกรรมและความเชื่อมาใช้ในการจัดการน้ำของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห่านได้ข้อสรุปดังนี้

3.1.1 การเลี้ยงผีขุนน้ำหรือผีฝ่าย

จากภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเลี้ยงผีขุนน้ำ ว่าชุมชนได้เห็นความสำคัญและสนับสนุนพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ เพื่อให้อนุชนคนรุ่นหลังได้สืบทอดและยึดถือปฏิบัติตามกลางกระแสสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว หากได้ศึกษาวิเคราะห์ถึงเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่บรรพชนได้กระทำสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านานจะเห็นว่าประเพณีเลี้ยงผีขุนน้ำเป็นกุศโลบายที่ชาญฉลาด ที่มุ่งสอนให้คนในชุมชน อยู่ร่วมกันอย่าง

สันติสุข มีความรัก ความสามัคคี รู้จักแบ่งปัน และที่สำคัญคือให้มีความกตัญญูรู้คุณของ
แม่น้ำ ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนในชุมชน

ฝิขุนน้ำหรือเทวदारिขาน้ำเป็นลัทธิความเชื่อที่ถ่ายทอดจากบรรพชน
หลายชั่วอายุคน การเลี้ยงฝิขุนน้ำของชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ท่างผูกติดกับความเชื่อที่ว่า
ฝิขุนน้ำหรือเทวदारिขาน้ำเป็นผีที่ให้คุณ ที่สามารถจะบันดาลความผาสุก ความร่มเย็น
ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ ธัญญาหาร ตลอดจนดูแลป้องกันให้คนในชุมชน
ให้อยู่รอดปลอดภัยจากภัยธรรมชาติและโรคภัยไข้เจ็บทั้งมวล ทุกปีจึงมีการบวงสรวง จัดหา
เครื่องเซ่นไหว้บูชา เลี้ยงฝิขุนน้ำ ณ บริเวณฝายวังช้าง จาริตดั่งกล่าวแก่เหมืองแก่ฝายหรือ
หัวหน้าเหมืองฝายคือผู้นำที่ต้องรับผิดชอบประเพณีเลี้ยงฝิขุนน้ำ ฉะนั้นก่อนจะถึงวัน
เลี้ยงฝิขุนน้ำหัวหน้าเหมืองฝายจะเป็นผู้แจ้งข่าวให้สมาชิกทราบและมีการประชุม
แบ่งหน้าที่ของแต่ละฝายเพื่อร่วมกันเตรียมการจัดพิธี โดยจะแบ่งหน้าที่รับผิดชอบดังนี้

- ฝ่ายจัดการสถานที่ หัวหน้าหมวดที่ได้รับมอบหมายจะต้องนำสมาชิก
ไปจัดเตรียมสถานที่ ที่จะประกอบพิธีก่อนวันเลี้ยงผี 1 วัน โดยทำการแผ้วถางจุดที่ทำพิธี
จัดทำแคร่ยกพื้นสูงด้วยไม้ไผ่ สำหรับวางเครื่องบวงสรวง

- ฝ่ายจัดเตรียมเครื่องบวงสรวง จะต้องจัดหาเครื่องบวงสรวง ประกอบด้วย
เนื้อสัตว์จะเป็นเนื้อหมู เนื้อวัว หรือเนื้อไก่ สุรา อาหารคาว หวาน ผลไม้ เครื่องเซ่นสำหรับ
ไหว้ฝิขุนน้ำ และดอกไม้ ธูปเทียน ให้พร้อมก่อนประกอบพิธี

- ฝ่ายพิธีการ ผู้รับผิดชอบจะต้องนำกรวยดอกไม้ธูปเทียน ไปบอกกล่าวให้
ผู้ที่ประกอบพิธีบวงสรวง หรือชาวบ้านเรียกว่า “ปู่จ่าน” หรือ “หมอเมือง” ซึ่งเป็นผู้นำ
ในการประกอบพิธีทราบก่อนวันประกอบพิธี

การประกอบพิธีเลี้ยงฝิขุนน้ำซึ่งสืบทอดมาตั้งแต่โบราณในการประกอบพิธี
บวงสรวง เช่น ไหว้ฝิขุนน้ำ หัวหน้าเหมืองฝาย จะเป็นผู้ที่ทำการขอบริจาคเงินจากสมาชิก
ทุกคนเพื่อนำไปจัดซื้อ จัดเตรียมเครื่องเซ่นไหว้ สมาชิกจะยินดีและพร้อมเพรียงกัน
เสียสละเงินด้วยความเต็มใจเพราะเชื่อว่าการที่มีส่วนร่วมในประเพณีเลี้ยงฝิขุนน้ำจะส่งผลดี
เป็นมงคลต่อตนเองและครอบครัว

3.1.2 การสืบชะตาแม่น้ำ

การประยุกต์ประเพณีทางพุทธศาสนา โดยการสืบชะตาแม่น้ำ เป็นพิธีกรรม
ที่เปรียบเสมือนการต่ออายุแม่น้ำ และมีหลักการเดียวกันกับพิธีกรรมสืบชะตาต่ออายุคน
ชาวบ้านเชื่อว่าการสืบชะตาหมายถึง การต่ออายุให้ยืนยาวออกไป ในกรณีของทาง
ภาคเหนือเน้นการต่อชะตามีหลายอย่าง และนิยมทำในหลายกรณี ชาวบ้านบางกลุ่มที่มี

วิถีชีวิตผูกพันกับแม่น้ำ ในยามที่เห็นว่าแม่น้ำกำลังเปลี่ยนแปลงไป เช่น น้ำแห้ง น้ำแล้ง หรือแม้แต่ปลาตกลง ชาวบ้านก็จะจัดพิธีสืบทอดให้กับแม่น้ำ แต่สำหรับบางชุมชน แม่น้ำก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลง แต่ชาวบ้านก็นิยมจัดพิธีสืบทอดให้กับแม่น้ำ เพื่อต่ออายุ และความเป็นสิริมงคลจะได้เกิดขึ้นกับแม่น้ำรวมทั้งผู้คนในชุมชนไปด้วย การสืบทอดให้กับแม่น้ำจึงเป็นการแสดงความศรัทธา ความเคารพ และเหนือสิ่งอื่นใดคือ การร่วมกันแสดงออกถึงความห่วงใยต่อแม่น้ำ พิธีสืบทอดแม่น้ำประยุกต์มาจากพิธีสืบทอดคนและสืบทอดหมู่บ้าน มีวัตถุประสงค์เพื่อก่อให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคีและช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน ทำให้เกิดความกลมเกลียว เคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาแม่น้ำ เกิดความรักหวงแหนและสำนึกในการดูแลรักษาแม่น้ำ ตลอดจนต้นน้ำลำธาร

ก่อนทำพิธีสืบทอดแม่น้ำ ชาวบ้านจะร่วมแรงร่วมใจกันขุดลอกลำคลอง และแหล่งน้ำ โดยใช้เครื่องมือเครื่องมือน้ำบ้าน ในวันกระทำพิธีจะมีการบวงสรวงเทวดา เพื่อเป็นการขอขมาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาแม่น้ำ เครื่องสืบทอดประกอบด้วย กระจงไม้สามขา ท่อนแสด เรียกว่าสะพานเงิน สะพานทอง อีกท่อนหนึ่งจะผูกติดด้วยไม้ค้ำท่อนเล็ก ๆ จำนวนพอประมาณแต่งท้ายด้วยเลข 9 เครื่องประกอบอื่น ๆ ได้แก่ กระบอกน้ำ หน่อกล้วย อ้อย ลูกมะพร้าว หม้อเงิน หม้อทอง เทียนธูป เมี่ยง บุหรี่ หมากพลู ข้าวตอกดอกไม้รวมกันในกระดัง บทสวดที่ใช้ในการสืบทอดแม่น้ำ คือ บทสืบทอดหลวง (อินทขตา, ชินปัญชร อัญญอุณหสและธรรมสาธาวิจารณ์สูตร)

การสืบทอดแม่น้ำนี้เป็นเหมือนการประกาศให้ชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่หาง และชุมชนอื่น ๆ ได้รับรู้ว่าเป็นทางการถึงการกำหนดเขตการจัดการน้ำ การอนุรักษ์น้ำและสัตว์น้ำ นอกจากนี้ในพิธีสืบทอดจะมีกิจกรรมอื่น ๆ ร่วมด้วย ไม่ว่าจะเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์การจัดการน้ำระหว่างกลุ่มเครือข่ายการปล่อยพันธุ์ปลาลงสู่แม่น้ำ การจัดตั้งกองผ้าป่าพันธุ์ปลา โดยให้คนที่มาร่วมงานได้ร่วมบริจาคด้วยการซื้อพันธุ์ปลาเพื่อปล่อยลงสู่แม่น้ำ โดยนำเงินที่ได้มาซื้ออาหารปลาและเงินที่ได้จ่านำไปจัดซื้ออาหารปลาต่อไป

การสื่อสารในพิธีการสืบทอดแม่น้ำและการเลี้ยงผีขุนน้ำ ถือว่าเป็นโอกาสที่ดีในการประยุกต์ใช้พิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนา มาเสริมสร้างให้เกิดความร่วมมือจากหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำแม่หาง เช่น องค์การบริหารส่วนจังหวัด สถานีประมงน้ำจืดจังหวัดเชียงราย (หนองหลวง) เทศบาลตำบลเวียงชัย องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองชุม สถาบันต่าง ๆ ในชุมชน และตำบล ไม่ว่าจะเป็นวัด โรงเรียน สถานีนามัยประจำตำบลเมืองชุม ชมรม สมาคมในชุมชน

และกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เช่น กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มเยาวชน กลุ่มทำนา กลุ่มเกษตรอินทรีย์ กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน และกลุ่มพัฒนาสตรี เป็นต้น ในการสื่อสาร มีทั้งที่เป็นทางการ คือ เป็นหนังสือราชการเรียนเชิญขอความร่วมมือ การประชุม กลุ่มเครือข่าย การประกาศเชิญชวนผ่านหอกระจายข่าวและแบบไม่เป็นทางการโดยการสื่อสารผ่านการพูดคุย บอกเล่า เชิญชวนผ่านสมาชิกกลุ่มเครือข่าย เครือญาติ ตลอดจนการพูดคุย บอกเล่าในงานพิธีต่าง ๆ ในชุมชน ถือเป็นกุศโลบายที่ชาญฉลาดที่มุ่งสอนให้คนในชุมชน อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มีความรัก ความสามัคคี รู้จักแบ่งปัน และที่สำคัญคือให้มีความกตัญญูรู้คุณของแม่น้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนในชุมชน

3.2 ประเพณีท้องถิ่น

การจัดประเพณีท้องถิ่นซึ่งมักจะเป็นประเพณีในพุทธศาสนาถูกนำมาเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยให้ความสำคัญกับประเพณีท้องถิ่นที่จะเสริมสร้างจิตสำนึกให้กับคนที่มาร่วมงาน ขนบธรรมเนียมประเพณีชุมชนลุ่มน้ำแม่หางก็เหมือนคนล้านนาส่วนใหญ่ที่มีการยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีของตนที่สืบทอดกันมาช้านาน ก็คือ ประเพณีลอยกระทง ซึ่งนอกจากจะเป็นการทำเพื่อสืบทอดประเพณีแล้ว ผลพลอยได้ก็ตามมาก่อให้เกิดผลดีอย่างอื่นก่อนันต์ต่อชุมชนลุ่มน้ำแม่หาง ทั้งด้านการปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำ การเสริมสร้างให้เกิดความสามัคคีสามัคคีของคนในท้องถิ่น

การนำประเพณีท้องถิ่น เช่น ประเพณีลอยกระทง มาเสริมสร้างให้เกิดจิตสำนึกรักและหวงแหนแหล่งน้ำสะท้อนถึงกุศโลบายของท้องถิ่นที่แสดงถึงการบูชา การขอขมา และการแสดงความขอบคุณแหล่งน้ำที่ให้คุณประโยชน์ในการดำรงชีพ กระตุ้นเตือนใจให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำแม่หาง เสริมสร้างให้เกิดความสามัคคีในชุมชน กระบวนการสื่อสารจะเป็นการแจ้งข่าวสารในที่ประชุมหน่วยงาน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประชุมหมู่บ้าน ประชุมกรรมการวัด ชมรมผู้สูงอายุ ตลอดจนการประกาศผ่านหอกระจายข่าวหรือเสียงตามสาย การพูดคุย เชิญชวน บอกเล่าของกลุ่ม องค์กรต่าง ๆ ที่มีในชุมชน ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ขอความร่วมมือในการใช้วิถีธรรมชาติในการจัดทำกระทงเพื่อร่วมอนุรักษ์แหล่งน้ำ การใช้พิธีกรรมการสืบทอดแม่น้ำ และการเลี้ยงผีขุนน้ำ

การนำเอาความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรมมาประยุกต์ใช้เป็นสื่อพิธีกรรม โดยเฉพาะเพื่อการปกป้อง ดูแลเขตอนุรักษ์แม่น้ำ และเสริมสร้างให้เกิดความร่วมมือจากหน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ ของภาครัฐและเอกชน ทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ชุมชน สอดคล้อง

กับสหวิทยา วิเศษ และนิคม บุญเสริม (2547 : 16 – 17) ที่กล่าวว่า ระบบความเชื่อและ คำสั่งสอนที่สืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษเป็นกฎระเบียบที่ชุมชนรับรู้ร่วมกัน ความเชื่อ แต่ละชุมชนอาจแตกต่างกันไปตามกลุ่มชาติพันธุ์แต่มีเป้าหมายเดียวกัน คือ ทำให้เกิดการ ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสม และสอดคล้องกับบุญชัย งามวิโรจน์ และ คณะ (2551 : บทคัดย่อ) ที่พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นบทบาทของชุมชนที่มีส่วนร่วมใน การบริหารจัดการน้ำ และสามารถพึ่งพาตนเองได้ การเผยแพร่องค์ความรู้นำไปสู่ การประยุกต์ใช้และผสมผสานระหว่างเทคโนโลยีใหม่ ๆ ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน ท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4. กลยุทธ์การแสวงหาความร่วมมือจากหน่วยงานราชการ

การแสวงหาความร่วมมือในการบริหารจัดการแหล่งน้ำของชุมชนจะใช้วิธีการ ประสานงานขอความร่วมมือจากหน่วยงานราชการ ได้แก่ เทศบาลตำบลเวียงชัย องค์การ บริหารส่วนตำบลเมืองชุม สำนักงานเกษตรอำเภอเวียงชัย สถานีประมงน้ำจืดจังหวัด เชียงราย สำนักงานประมงอำเภอเวียงชัย ปศุสัตว์อำเภอเวียงชัย พัฒนกรอำเภอเวียงชัย องค์การบริหารส่วนจังหวัดเชียงราย ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดเชียงราย และกรมชลประทาน ฯลฯ ทั้งความร่วมมือที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในการสื่อสาร ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานราชการส่วนมากจะเป็นการเสนอขอสนับสนุนงบประมาณ จัดทำโครงการ แผนงานพัฒนาแหล่งน้ำให้ชุมชน โดยกลยุทธ์การสื่อสารเพื่อสร้าง การมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำแม่หางของหน่วยราชการกับชุมชน แบ่งตามช่องทาง สถานที่แลกเปลี่ยนข้อมูลและกิจกรรมการมีส่วนร่วมได้ดังนี้

- เทศบาลตำบลเวียงชัย และองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองชุม มีการสื่อสาร สู่ชุมชนผ่านการประชุม หนังสือราชการ แผนงาน/โครงการประกาศ ข่าว แผ่นพับ โปสเตอร์ การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การพูดคุย ปรึกษาหารือในโอกาส ต่าง ๆ และกิจกรรมที่มีส่วนร่วมกับองค์กรในชุมชนเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับ การดำรงชีวิต เช่น จัดสรรงบประมาณสนับสนุนและพัฒนาโครงการการใช้น้ำในการ อุปโภค บริโภค การใช้น้ำในการเกษตร การบำบัดน้ำเสีย การกำจัดขยะมูลฝอย การดูแล สภาพแวดล้อมในชุมชน และเข้าร่วมกิจกรรมการสืบชะตาน้ำ การเลี้ยงคิขุนน้ำ (ฝ้าย) ประเพณีลอยกระทง

- สำนักงานประมงจังหวัด ประมงอำเภอ เกษตรอำเภอ ปศุสัตว์และพัฒนาชุมชน มีการสื่อสารสู่ชุมชนผ่านการประชุม หนังสือราชการ แผนงาน/โครงการการอบรมสัมมนา

การศึกษาดูงาน ประกาศ ข่าว แผ่นพับ โปสเตอร์ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การพูดคุยปรึกษาหารือในโอกาสต่าง ๆ และกิจกรรมที่มีส่วนร่วมกับองค์กรในชุมชนเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ในส่วนราชการ เช่น จัดสรรงบประมาณสนับสนุนและพัฒนาโครงการต่าง ๆ การใช้น้ำในการเกษตร การประมง การปศุสัตว์ การบำบัดน้ำเสีย การส่งเสริมกลุ่มอาชีพ และการเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์แหล่งน้ำที่ชุมชนจัดขึ้น

- องค์การบริหารส่วนจังหวัดเชียงราย มีการสื่อสารสู่ชุมชนผ่านการประชุมหนังสือราชการ แผนงาน/โครงการ ประกาศ ข่าว แผ่นพับ โปสเตอร์ และกิจกรรมที่มีส่วนร่วมกับองค์กรในชุมชนเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ในส่วนราชการ เช่น จัดสรรงบประมาณสร้างฝายคอนกรีต สร้างประตุน้ำ สร้างท่อนกั้นน้ำ ขุดลอกแหล่งน้ำ ขุดลอกคลอง และโครงการต่าง ๆ ที่แก้ไขปัญหาการใช้น้ำในการเกษตร และการเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์แหล่งน้ำที่ชุมชนจัดขึ้น

- ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด มีการสื่อสารสู่ชุมชนผ่านการประชุมหนังสือราชการ แผนงาน/โครงการ ประกาศ ข่าว วารสาร แผ่นพับ โปสเตอร์ และกิจกรรมที่มีส่วนร่วมกับองค์กรในชุมชนเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ในส่วนราชการ เช่น ให้ความรู้ข่าวสาร ส่งเสริมการบริหารจัดการน้ำ และการเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์แหล่งน้ำที่ชุมชนจัดขึ้น

- กรมชลประทาน มีการสื่อสารสู่ชุมชนผ่าน การประชุม หนังสือราชการ แผนงาน/โครงการ ประกาศ ข่าว แผ่นพับ โปสเตอร์ และกิจกรรมที่มีส่วนร่วมกับองค์กรในชุมชนเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ในส่วนราชการ เช่น จัดสรรงบประมาณสร้างคลองส่งน้ำ ซ่อมแซมคูคลอง การจัดสรรน้ำ การแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำ

องค์กรที่เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำแม่ห่านมากที่สุด คือ ชุมชนซึ่งหมายรวมถึงกลุ่มเครือข่ายต่าง ๆ ในชุมชน วัด และโรงเรียน เนื่องจากเป็นกลุ่มที่มีความผูกพันกับแม่น้ำห่านโดยเฉพาะชุมชนที่ต้องพึ่งพิงใช้ประโยชน์รองลงมาคือ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น อันได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองชุม และเทศบาลตำบลเวียงชัย ซึ่งเป็นผู้ที่สนับสนุนทั้งในเรื่องงบประมาณ ข้อมูลและความรู้ในการดำเนินงาน และสุดท้ายคือ องค์กรหรือหน่วยงานที่เคยเข้าร่วมกิจกรรมแต่ไม่ต่อเนื่อง ซึ่งได้แก่ องค์การบริหารส่วนจังหวัดเชียงราย ประมง ชลประทาน และองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO)

ตอนที่ 2 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห่าน อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย

จากการศึกษากลยุทธ์การสื่อสารเพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำแม่ห่าน พบว่า ปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและส่งผลให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ มีหลายปัจจัยด้วยกันทั้งที่เป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นภายในชุมชน และปัจจัยภายนอกที่เกิดจากการส่งเสริมสนับสนุน หรือผลักดันให้บุคคลหรือ กลุ่มบุคคล หน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วม โดยผลการศึกษามอบปัจจัยต่อไปนี้

1. สถานภาพทางสังคมของแหล่งสาร

โครงสร้างทางสังคมของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห่านเป็นลักษณะของการอยู่ร่วมกันของครอบครัวไทยซึ่งมีโครงสร้างแบบครอบครัวใหญ่ที่ประกอบด้วยระบบเครือญาติมีหัวหน้าครอบครัว สมาชิกในครอบครัว สถานภาพ บทบาทหน้าที่ของแต่ละบุคคลจะมีผลต่อการสื่อสาร เช่น ปู่ย่าตายาย ลุง ป้า น้า อาหรือพ่อแม่จะสามารถสร้างความน่าเชื่อถือหรือไว้วางใจมากกว่าสมาชิกคนอื่น ๆ และสภาพสังคมที่เป็นระบบเครือญาติ เป็นวัฒนธรรมไทยที่ให้การเคารพนับถือผู้อาวุโส ให้ความไว้วางใจผู้ที่มีความใกล้ชิดสนิทสนม และมีสถานภาพทางสังคมที่มีตำแหน่งหน้าที่การงาน สถานภาพของบุคคลที่เป็นผู้ส่งสารหรือแหล่งสารภายในท้องถิ่น จะเป็นบุคคลที่มีบุคลิกลักษณะการเป็นผู้นำที่จะทำให้เกิดความเชื่อและความไว้วางใจมาน้อยเพียงใด เช่น พระสงฆ์ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู สมาชิกสภาเทศบาล สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล มัคทายกวัด แก่ฝ่าย แก่เหมือง เป็นต้น ซึ่งเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิด และเป็นที่รู้จักมักคุ้นของชาวบ้านเป็นอย่างดี และมีการดำเนินชีวิตแบบเดียวกับชาวบ้าน จะเป็นผู้นำความคิดเห็นในหมู่บ้านหรือในชุมชนที่ชาวบ้านจะเกิดความเชื่อและความไว้วางใจ เพราะถือว่าเป็นคนที่มีความรู้ความสามารถ มีความเสียสละ และเป็นที่พึ่งของประชาชนเมื่อเกิดปัญหา

2. ความคล้ายคลึงกันของผู้ส่งสารและผู้รับสาร

การสื่อสารระหว่างบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่งปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือความคล้ายคลึงกันของผู้ส่งสารและผู้รับสาร ไม่ว่าจะเป็นระดับอายุที่ใกล้เคียงกัน เพศเดียวกัน เชื้อชาติหรือภาษาเดียวกันซึ่งจะมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและความคิดเห็นของผู้รับสาร เพราะความคล้ายคลึงกันนี้จะทำให้เกิดความรู้สึกเข้าใจกัน เห็นอกเห็นใจกัน ชอบพอและไว้วางใจกัน นอกจากนี้ความคล้ายคลึงกันดังที่กล่าวมาแล้ว ผู้ส่งสารและผู้รับสารยังมีอิทธิพลของความคล้ายคลึงกันทางด้านอาชีพ ความเป็นอยู่ ประสพการณ์ สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งคนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ห่านมีวิถีชีวิตในการทำเกษตรกรรม ทำนา ทำสวน มีวัฒนธรรมประเพณีที่คล้ายคลึงกัน นับถือศาสนาพุทธ

เหมือนกัน จึงทำให้การสื่อสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสารมีความสอดคล้องกับประสบการณ์ของผู้รับสาร ทำให้ผู้รับสารโน้มเอียงที่จะยอมรับข่าวสารที่สอดคล้องกับมีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและประสบการณ์ที่ตนเองมีมาก่อน ทำให้ผู้รับสารเกิดความรู้สึกเข้าใจกัน เห็นอกเห็นใจกัน ชอบพอและไว้วางใจกัน จึงทำให้เกิดความโน้มเอียงที่จะยอมรับข่าวสารที่สอดคล้องกับระดับความรู้ ประสบการณ์ที่ตนเองมีมาก่อน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ อรพรรณ ปิณฑน์โอวาท (2549 : 145) กล่าวไว้ว่าการสื่อสารระหว่างบุคคลจะสัมฤทธิ์ผลมากน้อยแค่ไหนขึ้นอยู่กับความคล้ายกันของความเชื่อ ค่านิยม สถานะทางสังคม สภาพทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ยิ่งคล้ายคลึงกันมากเท่าใดการสื่อสารก็จะสัมฤทธิ์ผลมากขึ้นเพียงนั้น

3. คุณลักษณะของแหล่งสาร

การมีส่วนร่วมของผู้รับสารมีแนวโน้มที่มาจากคุณลักษณะของแหล่งสาร ซึ่งมีหลายประการด้วยกัน คือ

3.1 ความเชื่อ ความคุ้นเคย และความไว้วางใจ เป็นความคุ้นเคยและความไว้วางใจเพราะความเชื่อถือในรูปแบบของเครือญาติ ที่มีความใกล้ชิดกับผู้รับสาร ทำให้การยอมรับความคิดเห็นหรือมีระดับของความรู้สึกว่าแหล่งสารเป็นที่น่าไว้วางใจ และมีความสามารถ ในทศนะที่เขารู้จักคุ้นเคยและนับถือมากกว่าที่จะเชื่อบุคคลที่เขาไม่รู้จักคุ้นเคย ซึ่งเป็นความเชื่อถือความศรัทธาในตัวบุคคลที่เป็นผู้นำความคิดเห็นในหมู่บ้านหรือในชุมชน

3.2 ความอาวุโส คือผู้ส่งสารเป็นผู้ที่มีความอาวุโส เป็นผู้ที่สั่งสมประสบการณ์ในการดำเนินวิถีชีวิต เป็นผู้รอบรู้กฎเกณฑ์การดำเนินชีวิต ประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างให้คนในชุมชน

3.3 ความมีประสบการณ์หรือความรอบรู้ เป็นคุณลักษณะของแหล่งสารที่เป็นบุคคลที่มีความรอบรู้มีความสามารถทั้งในด้านการประกอบอาชีพ ด้านการพูด มีบุคลิกในการเป็นผู้นำ มีความเสียสละ มีประสบการณ์ในการทำงานสูง มีความซื่อสัตย์สุจริตสามารถไว้วางใจได้

3.4 ความเป็นตัวแทนทางศาสนาและพิธีกรรม เป็นคุณลักษณะของผู้ส่งสารที่มีบทบาทเป็นผู้นำในการประกอบพิธีการทางศาสนา หรือพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นบุคคลที่ชาวบ้านมีความเชื่อ ความศรัทธาและไว้วางใจในฐานะที่เป็นคนที่มีความรู้ ความสามารถในเรื่องนั้น ๆ

3.5 ความเป็นตัวแทนที่ได้รับคัดเลือก เป็นคุณลักษณะของแหล่งสารที่เป็นตัวกลางในการเผยแพร่ข่าวสาร ความรู้ ความคิด ชักจูงหรือโน้มน้าวใจให้ชาวบ้าน เข้ามามีส่วนร่วมเนื่องจากความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อแหล่งสาร เช่น การบริหารจัดการระบบเหมืองฝายจะมีแก่ฝาย แก่เหมือง เป็นกรรมกรที่ได้รับการคัดเลือกมาจากชาวบ้าน ชาวบ้านมีความเชื่อ ความศรัทธาและไว้วางใจในฐานะที่เป็นคนที่มีความรู้ ความสามารถ มีความเสียสละ และเป็นที่พึ่งของประชาชนเมื่อเกิดปัญหา

จากการศึกษายังพบว่า ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการอนุรักษ์น้ำแม่ห้าง ในขั้นตอนของการจัดพิธีกรรมมากที่สุด ซึ่งเข้ามามีส่วนร่วมในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป เช่น พระสงฆ์เป็นผู้ประกอบพิธี ปราชญ์ชาวบ้านมีหน้าที่เป็นผู้นำในการประกอบพิธี ชาวบ้านส่วนใหญ่เข้ามามีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมพิธีกรรม กลุ่มแกนนำมีส่วนร่วมตั้งแต่การเตรียมการจนถึงการดูแลการประกอบพิธี เป็นต้น พิธีที่จัดขึ้นเป็นพิธีกรรมทางศาสนาซึ่งเอื้อต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนซึ่งนับถือศาสนาพุทธ พิธีกรรมจะมีทั้งการขู่ การให้รางวัล ด้วยความเชื่อความศรัทธาในตัวพิธีกรรมเอง และยังเป็นเรื่องของบาปบุญคุณโทษซึ่งล้วนเป็นความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่เข้ามามีเกี่ยวข้อง ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าถ้าไม่เข้าร่วมพิธีกรรมจะถือว่าไม่เชื่อ ไม่ศรัทธาพระพุทธศาสนาเป็นคนไม่ดี หากเข้าร่วมจะถือว่าเป็นการสร้างบุญสร้างกุศลให้กับตนเอง ซึ่งล้วนเป็นแรงผลักดันให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้น

คุณลักษณะของแหล่งสารซึ่งเป็นคุณลักษณะของการใช้สื่อบุคคลที่จะชักจูงหรือโน้มน้าวใจ ให้ผู้รับสารเกิดความเชื่อ ความศรัทธา เกิดความไว้วางใจและยอมรับในตัวบุคคลที่เป็นแหล่งสาร เป็นผู้นำความคิดเห็นในชุมชนที่จะเป็นตัวกลางในการเผยแพร่ข่าวสาร ความรู้ความคิด ชักจูงหรือโน้มน้าวใจ จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งที่จะทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำแม่ห้าง ผลการศึกษาสอดคล้องกับแนวคิดของ Middlebrook (1974 : 161 – 164) ที่กล่าวว่า ผู้ส่งสารเป็นที่น่าไว้วางใจ (Trustworthy) และมีความสามารถ (Competent) หากผู้รับสารมีความรู้ดีกว่าผู้ส่งสารมีความน่าเชื่อถือ ผู้รับสารก็มีแนวโน้มที่จะยอมรับสารจากพวกเขาเหล่านั้น

4. การไหลเวียนของข่าวสารภายในชุมชน

การไหลเวียนของข่าวสารภายในชุมชนเป็นปัจจัยที่เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการน้ำแม่ห้าง จากการศึกษพบว่าชุมชนในพื้นที่นี้มีความพยายามสร้างทางเลือก (Choices) ของการไหลเวียนข่าวสาร

หลายรูปแบบเพื่อให้การจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนมีทางเลือกและประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ซึ่งการไหลเวียนของแหล่งสารภายในชุมชนมีหลายรูปแบบ คือ

4.1 การไหลเวียนของข่าวสารในระดับเดียวกัน เป็นการไหลเวียนของข่าวสารระหว่างผู้นำชุมชนด้วยกัน หรือระหว่างผู้นำกลุ่มกับผู้นำกลุ่ม หรือระหว่างสมาชิกในกลุ่มเดียวกันหรือระหว่างชาวบ้านที่มีคุณลักษณะและสถานภาพคล้ายกัน เช่น ชาวนาช่วยกันแก้ปัญหาเรื่องการผันน้ำเข้านา

4.2 การไหลเวียนของข่าวสารจากผู้ที่มีระดับสูงกว่าไประดับต่ำกว่า เช่น ผู้นำชุมชนไปสู่ชาวบ้าน จากตัวแทนหน่วยงานของรัฐไปสู่ชาวบ้าน หรือจากผู้นำกลุ่มไปสู่สมาชิกในกลุ่ม

4.3 การไหลเวียนของข่าวสารจากผู้ที่มีระดับต่ำกว่าไประดับสูงกว่า เช่น จากชาวบ้านไปสู่ผู้นำชุมชน หรือจากชุมชนไปสู่ตัวแทนภาครัฐ หรือจากสมาชิกของกลุ่มไปสู่หัวหน้ากลุ่ม

ส่วนการไหลเวียนของข่าวสารที่ใช้กันส่วนใหญ่เป็นการสื่อสารระหว่างผู้ที่มีระดับหรือตำแหน่งเสมอกัน การสื่อสารจะไหลเวียนจากบุคคลหรือแหล่งที่มาของข่าวสารอาจเป็นบุคคลเพียงคนเดียว เป็นคณะบุคคล หรือเป็นองค์กร เนื้อหาสารที่ส่งออกไปจากผู้ส่งสารนั้นอาจเป็นความคิดหรือเรื่องราวในการบริหารจัดการน้ำแม่ห่าน ที่มีความยากง่ายของสื่อเหมาะสมกับระดับ และความสามารถในการรับสารของชาวบ้าน เนื้อหาสื่อเป็นเรื่องที่เป็นปัญหาเร่งด่วน หรือเป็นปัญหาในชีวิตประจำวันและเกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ส่วนการรับสารของผู้รับสารจะมีประสิทธิภาพเพียงใดขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ เช่น ทักษะความรู้ ประสบการณ์ ทศนคติ ความสนใจ การยอมรับ ความรู้สึก ความเชื่อ วัฒนธรรม และสังคมของผู้รับสาร

รูปแบบการสื่อสารส่วนมากจะเป็นการสื่อสารแบบสองทางทั้งแบบที่เป็นทางการ เช่น การประชุม การประกาศแจ้งนโยบาย หรือคำสั่งปฏิบัติงาน และแบบที่ไม่เป็นทางการ เช่น การพูดคุยปรึกษาหารือในโอกาสต่าง ๆ การใช้สื่อกิจกรรม และการใช้สื่อสัญลักษณ์ ซึ่งเป็นการไหลเวียนของข่าวสารที่อยู่ในวิถีชีวิตของคนในชุมชนซึ่งสามารถถ่ายทอด แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และแสดงปฏิกิริยาโต้ตอบได้สะดวกและรวดเร็วเหล่านี้จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญในการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำแม่ห่าน

5. จิตสำนึกหรือความรู้สึกเป็นเจ้าของแหล่งน้ำ

ผลการศึกษาพบว่า การจัดกิจกรรมต่างๆ ที่ชุมชนร่วมกันดำเนินการ เพื่อชี้ให้เห็นคุณค่าประโยชน์และวิธีการบริหารจัดการแหล่งน้ำ กลับส่งผลในเชิงทัศนคติและหล่อหลอมให้เกิดจิตสำนึกหรือความรู้สึกเป็นเจ้าของแหล่งน้ำเกิดขึ้นพร้อมกันไปด้วย ไม่ว่าจะเป็นสำนึกในบุญคุณของแหล่งน้ำ สำนึกในความคิดความชอบของชุมชนที่ร่วมกันจัดกิจกรรม ซึ่งจะส่งผลหรือเอื้อต่อการชักจูงหรือการโน้มน้าวใจให้ผู้รับสารเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำแม่ห้าง กรณีที่คนในชุมชนมีการทำผิดกฎหรือมาตรการที่ชุมชนร่วมกันกำหนด ก็จะมีการประณาม การดำเนินคดีของคนในชุมชน แต่ถ้าหากใครทำดีเสียสละก็จะได้รับการยกย่องชมเชยจากชุมชน จึงถือว่าจิตสำนึกและความรู้สึกเป็นเจ้าของแหล่งน้ำเป็นปัจจัยที่เสริมสร้างให้เกิดความรู้สึกรักและหวงแหนแหล่งน้ำแก่ผู้รับสาร ซึ่งนำไปสู่การมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำแม่ห้าง

6. ผลประโยชน์ตอบแทนร่วมกันของกลุ่มหรือชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า การบริหารจัดการในระบบเหมืองฝายทำให้การจัดสรรน้ำให้ชาวนาได้ทำนาได้ดีเป็นที่น่าพอใจและมีความยุติธรรม ไม่เกิดปัญหาการขัดแย้งในการใช้น้ำ ส่วนการกำหนดมาตรการในการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพของพืชและสัตว์เพิ่มจำนวนมากขึ้น การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำในการอุปโภคบริโภคมีเพียงพอ การใช้เป็นแหล่งอาหารก็อุดมสมบูรณ์ ฯลฯ เหล่านี้ถือเป็นปัจจัยในด้านผลประโยชน์ตอบแทนร่วมกันของกลุ่มหรือชุมชนมีอิทธิพลต่อการรับรู้ข่าวสารของผู้รับสาร และมีอิทธิพลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการแหล่งน้ำของคนในชุมชนให้เพิ่มมากขึ้น

7. สถานภาพทางเศรษฐกิจของชาวบ้าน

การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำแม่ห้าง มีปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการรับรู้ข่าวสารของผู้รับสารและการเข้ามามีส่วนร่วม นั่นคือ สถานภาพทางเศรษฐกิจ เพราะคนในชุมชนแม่ห้างมีหลากหลายด้านอาชีพและความแตกต่างด้านรายได้ แม้คนส่วนใหญ่ในชุมชนจะมีอาชีพทำนาซึ่งสภาพทางเศรษฐกิจจะอยู่ในระดับปานกลาง พออยู่พอกิน แต่ยังมีประชาชนอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่มีที่ทำกิน มีอาชีพรับจ้าง ฐานะยากจน การรับรู้ข่าวสารจะรับรู้ข่าวสารที่เกี่ยวกับปัญหาปากท้อง การทำมาหากินเท่านั้นเพราะต้องดิ้นรนหาทางเอาชีวิตรอด การสื่อสารในชุมชนจึงขึ้นอยู่กับวิถีชีวิตของคนในกลุ่มอาชีพ

นั้น ๆ ข้อมูลข่าวสารจะเป็นการถ่ายทอดในกลุ่มอาชีพเดียวกัน เช่น ชาวบ้านที่มีอาชีพทำนาทำสวนจะมีวิถีชีวิตและสภาพเศรษฐกิจดีพอควร จะเสียสละกำลังกายกำลังทรัพย์มาเข้าร่วมกิจกรรมได้มากกว่ากลุ่มของผู้ที่มีอาชีพรับจ้างหาเช้ากินค่ำ ธรรมชาติก่อสร้างเพราะไม่สามารถละทิ้งหน้าที่การงาน สละรายได้มาร่วมกิจกรรมของชุมชน นอกจากนั้น ทำให้มีข้อจำกัดในการรับรู้ข่าวสาร ถ่ายทอดข่าวสารและการเสนอความคิดเห็น

สถานภาพทางเศรษฐกิจจึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลต่อการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน สภาพครอบครัวที่มีฐานะทางการเงินดี การเข้ามามีส่วนร่วม การเสียสละเพื่อส่วนรวม การอาสารับผิดชอบต่อชุมชนก็จะมีมากขึ้น เพราะเป็นการแสดงออกถึงฐานะ ชื่อเสียง ความมีหน้ามีตาทางสังคม สถานภาพทางเศรษฐกิจจึงเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำแม่हां

8. วัฒนธรรมและประเพณีเฉพาะของท้องถิ่น

วัฒนธรรมและประเพณีของชุมชนส่งผลต่อการดำรงวิถีชีวิตของคนในชุมชน เพราะวัฒนธรรมและประเพณี เป็นการสั่งสมระเบียบ แบบแผน จารีต แนวปฏิบัติ ความเชื่อ ความศรัทธา และประสบการณ์เดิมของคนในชุมชนซึ่งนำมาถือมาปฏิบัติจนถึงปัจจุบัน การสื่อสารจากแหล่งสารและข่าวสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้รับสาร จะทำให้มีผลต่อการชักจูงหรือโน้มน้าวใจให้ผู้รับสารเข้ามามีส่วนร่วม วิถีชีวิตของคนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่हांมีวัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ มากมาย เช่น วัฒนธรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ การสืบทอดแม่บ้าน ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น การจัดพิธีกรรมต่าง ๆ ชาวบ้านเชื่อว่ามีคุณค่าศักดิ์สิทธิ์เป็นอย่างมาก และต้องปฏิบัติตามขั้นตอนอย่างเคร่งครัด ไม่ว่าจะเป็นขั้นตอนการเตรียมการจะต้องจัดให้ถูกต้อง อาศัยความรู้ประสบการณ์เฉพาะด้านในรายละเอียดของพิธีกรรม ชาวบ้านเชื่อว่าหากทำไม่ดีหรือผิดพลาดการจะส่งผลทางด้านจิตใจถือว่าเป็นการลบหลู่ ดังนั้น จึงทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำพิธีกรรมที่เป็นวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชน

ในการประกอบพิธีสืบทอดแม่บ้าน เลี้ยงผีขุนน้ำ มีการเชิญตัวแทนกลุ่มเครือข่ายหน่วยงาน และกลุ่มผู้สูงอายุนอกพื้นที่เข้าร่วมพิธีกรรมทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกว่ามีเกียรติและกลุ่มผู้สูงอายุที่มีความเชื่อและยอมรับในพิธีกรรม จึงทำให้ชาวบ้านรู้สึกมั่นใจและมีความเชื่อมั่นอยากเข้าร่วมพิธี นอกจากนี้ยังเป็นแรงจูงใจให้ชาวบ้านแสดงพลังในการมีส่วนร่วม วัฒนธรรมและประเพณีของชุมชนทั้งแบบดั้งเดิม และวัฒนธรรม

ประเพณีที่ประยุกต์เพื่อนำมาเป็นกุศโลบายในการจัดการน้ำ จึงส่งผลต่อการโน้มน้าวใจให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของสหทัยา วิเศษ และนิคมบุญเสริม (อ้างแล้ว : 18) ที่กล่าวว่า การนำประเพณีท้องถิ่น ซึ่งเป็นประเพณีในพุทธศาสนา มาเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยให้ความสำคัญกับประเพณีท้องถิ่นที่จะเสริมสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ให้คนที่เข้าร่วมงาน

9. ข้อกำหนดหรือมาตรการของชุมชน

การดำเนินการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมมีมาตรการในการกำหนดให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำแม้ทางด้วยการออกกฎต่าง ๆ มาเป็นข้อบังคับ เช่น การกำหนดกฎเกณฑ์ของกลุ่มเหมืองฝายในการตัดไม้หลักฝายซ่อมแซมฝาย กฎเกณฑ์การขุดลอกลำเหมือง การเก็บค่าบำรุงฝายประจำปี การปรับเงินที่ไม่ไปร่วมประชุมหรือร่วมทำงานตามกำหนด ฯลฯ ส่วนมาตรการแก้ปัญหาของชุมชนที่อาศัยริมฝั่งน้ำ ชุมชนก็ได้กำหนดมาตรการห้ามไม่ให้ก่อสร้างหรือต่อเติมบ้านที่อาศัยอยู่ริมฝั่งน้ำ ห้ามซื้อขาย ถ้ามีการขายออกชุมชนก็ขอพื้นที่ริมฝั่งน้ำคืน นอกจากนั้นในชุมชนยังได้กำหนดเขตภัยท่น 2 แห่ง คือ หนองวัดวังช้างและหนองวัดเมืองชุมมีการกำหนดมาตรการในการห้ามจับสัตว์น้ำในเขตอนุรักษ์หากใครฝ่าฝืนก็จะปรับเป็นเงิน แล้วส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

ข้อกำหนดหรือมาตรการของชุมชน เป็นการสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านร่วมกันกำหนดมาตรการหรือกฎระเบียบของชุมชน กำหนดบทบาทโทษ กำหนดรางวัลหรือผลประโยชน์ที่จะได้รับ เป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการสื่อสาร คือ ส่งผลต่อผู้รับสารในลักษณะการถูกควบคุม หรือบังคับให้ดำเนินการเข้ามามีส่วนร่วมตามข้อกำหนดหรือมาตรการของชุมชน

10. การส่งเสริมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

การส่งเสริมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นปัจจัยที่สำคัญที่จะมีอิทธิพลต่อการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน เพราะผู้ส่งสารเป็นบุคคล หรือคณะบุคคลที่มาจากหน่วยงานราชการ ข้าราชการที่ส่งให้ผู้รับสารซึ่งเป็นชาวบ้านจะมีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วม โดยเฉพาะข้าราชการที่เป็นความรู้ในการประกอบอาชีพ ความรู้ในการบริหารจัดการ และแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของคนในชุมชน เช่น การได้รับการส่งเสริมด้านเจ้าหน้าที่หรือบุคลากรมาให้ความรู้ความเข้าใจ การจัดสรรวัสดุอุปกรณ์ การจัดสรรงบประมาณโครงการต่าง ๆ

เพื่อให้ชาวบ้านได้ร่วมแสดงความคิด ร่วมเสียสละเวลา แรงกายในการทำงานโครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ ในการบริหารจัดการน้ำที่ชุมชนจัดขึ้น เช่น เทศบาลตำบลเวียงชัย จัดสรรงบประมาณให้ชุมชนจัดทำฝายชะลอน้ำ และจัดทำบันไดป้องกันตลิ่งพัง เป็นต้น

การส่งเสริมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งด้านการสนับสนุนบุคลากรให้ความรู้ การจัดสรรงบประมาณพัฒนาแหล่งน้ำจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การคัดเลือกบุคลากรไปประชุม สัมมนา ศึกษา ดูงาน ตลอดจนถึงการให้ความร่วมมือในการเข้าร่วมกิจกรรมที่ชุมชนจัดขึ้นจึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำแม่ท่าช้าง ซึ่งสอดคล้องกับ Singhal (2001 : 89) ที่กล่าวว่า การมีส่วนร่วมด้านการให้ความร่วมมือจากสมาชิกภายในชุมชนและบุคคลหรือหน่วยงานภายนอกชุมชนเป็นการร่วมกันแสวงหาแนวทางที่เหมาะสม โดยบุคคลภายนอกชุมชนจะมีบทบาทหน้าที่เฉพาะด้านการให้การสนับสนุนในการดำเนินการ ในขณะที่บุคคลในท้องถิ่นจะเป็นผู้ตัดสินใจดำเนินงาน และสอดคล้องกับ พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (2547 : บทคัดย่อ) ที่ศึกษาพบว่า การส่งเสริมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น แหล่งทุน สถาบันวิชาการ หน่วยงานวิจัย ส่วนราชการ หรือกองทุนสนับสนุนต่าง ๆ เป็นปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาของเครือข่ายและกระบวนการมีส่วนร่วม

11. เวลา

การบริหารจัดการน้ำโดยชุมชนมีส่วนร่วม ในการดำเนินงานจะมีปัจจัยเรื่องเวลาที่มีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน เพราะการมีส่วนร่วมของชุมชนเกิดจากการสร้างจิตสำนึก การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของคนในชุมชน การสื่อสารที่จะโน้มน้าวใจให้คนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจึงจำเป็นต้องมีการบ่มเพาะ การหล่อหลอม กล่อมเกลอย่างต่อเนื่องและเป็นระยะเวลานาน จึงจะเกิดการเปลี่ยนแปลง และในการจัดกิจกรรมทุกอย่างต้องจัดอย่างต่อเนื่อง สม่่าเสมอจนกลายเป็นวัฒนธรรมชุมชน และจะสังเกตเห็นความจริงใจในการมีส่วนร่วม ฉะนั้นปัจจัยเรื่องเวลาจึงเป็นเครื่องพิสูจน์

ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูแหล่งน้ำโดยการใช้ฝิษน้ำบำบัดน้ำเสียต้องใช้เวลาในการฟื้นฟู การสังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงทางด้านความหลากหลายทางชีวภาพของแหล่งน้ำ จะต้องใช้เวลาในการสังเกตการเปลี่ยนแปลง เช่น การสังเกตพืชหรือสัตว์ที่สูญหายไป พืชหรือสัตว์ที่กลับเข้ามาอาศัยในแหล่งน้ำ ตลอดจนการแก้ไขปัญหาลแหล่งน้ำ ต้องใช้เวลาในการแก้ไข ปรับปรุง ในประเด็นปัญหาต่าง ๆ เพื่อให้การบริหารจัดการประสบผลสำเร็จ ดังนั้น ปัจจัยด้านเวลาก็มีอิทธิพลต่อการสื่อสารเพื่อการปรับเปลี่ยนทัศนคติและ

พฤติกรรมของผู้รับสาร และส่งผลในการชี้วัดผลการปฏิบัติกิจกรรมว่าประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว

12. กฎหมายและนโยบายของรัฐ

ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในเชิงนโยบายและการปฏิบัติตามกฎหมายของรัฐในการบริหารจัดการแหล่งน้ำอยู่หลายประเด็น เช่น สถานีประมงน้ำจืดจังหวัดเชียงราย และประมงอำเภอ แจ่งกฎหมายเกี่ยวกับการห้ามจับสัตว์น้ำโดยวิธีการระเบิด การใช้ยาเบื่อ การใช้อวนหรืออุปกรณ์ดัก การใช้อวนขนาดใหญ่ในการจับปลา และห้ามจับปลาในฤดูวางไข่ เป็นต้น

ในชุมชนท้องถิ่นจะมีการทำอุตสาหกรรมครัวเรือน เช่น โรงงานขนมจีน โรงงานทำความสะอาดพลาสติกเก่าเพื่อนำไปรีไซเคิล และการทำกระดาษสา การดำเนินการบำบัดน้ำเสียจากโรงงานเหล่านี้จะอยู่ในความดูแลของสาธารณสุขอำเภอเป็นผู้มาตรวจสอบในเรื่องสภาพการจัดการสิ่งแวดล้อมของโรงงาน การปนเปื้อนของสาร การบำบัดน้ำเสียก่อนปล่อยลงสู่แหล่งน้ำอย่างสม่ำเสมอ และชุมชนก็มีการตรวจสอบและผลักดันทางอ้อมให้ผู้ประกอบการสนใจควบคุม ดูแลสภาพแวดล้อม จึงส่งผลให้ผู้ประกอบการเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งน้ำ

ปัจจัยที่ทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในเชิงนโยบายและการปฏิบัติตามกฎหมายของรัฐในการบริหารจัดการแหล่งน้ำเกิดจากการตระหนักในสิทธิและหน้าที่ของประชาชนที่ต้องปฏิบัติตามกฎหมายและนโยบายของรัฐบาลที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการน้ำ การกำหนดกฎระเบียบหรือกำหนดบทลงโทษตามกฎหมายจึงเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการสื่อสารคือ ส่งผลต่อผู้รับสารในลักษณะการถูกควบคุมหรือบังคับให้ดำเนินการเป็นการผลักดันทางอ้อมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งน้ำ

ข้อเสนอแนะจากผลการศึกษา

1. กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำแม่หางเป็นการใช้สื่อบุคคลที่เป็นปราชญ์ท้องถิ่นเป็นผู้ผู้อาวุโส และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สื่อพิธีกรรมสร้างความรู้ สร้างความตระหนัก ในการบริหารจัดการแหล่งน้ำที่ประสบผลสำเร็จควรได้รับการส่งเสริม และพัฒนาสมรรถนะให้ดียิ่งขึ้นโดยเฉพาะการเพิ่มพูนความรู้ ความเข้าใจ ทักษะด้านการสื่อสารและทักษะการบริหารจัดการน้ำ

2. ปัจจัยที่มีผลต่อการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ
น้ำแม่หางมีปัจจัยที่สำคัญหลายปัจจัย ทั้งปัจจัยที่เป็นแหล่งสาร ปัจจัยเกี่ยวกับสาร ปัจจัย
เกี่ยวกับช่องทางการสื่อสาร และปัจจัยในตัวผู้รับสารเอง ตลอดจนปัจจัยหรือสภาพการณ์
ที่แทรกซ้อนอื่น ๆ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หรือชุมชน ที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในการบริหาร
จัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วมในบริบทอื่นให้ประสบผลสำเร็จ ควรให้
ความสำคัญทุกปัจจัย

3. จากข้อค้นพบที่ว่า “เยาวชน” ถือเป็นแหล่งสารที่เป็นผู้นำความคิดเห็น (Opinion
Leader) ในการกระจายความรู้และโน้มน้าวใจเรื่องการบริหารจัดการน้ำของชุมชนได้อย่าง
มีประสิทธิภาพ ดังนั้น แนวทางในการบริหารจัดการน้ำขั้นต่อไป ชุมชนต้องให้ความสำคัญ
กับกลุ่มเยาวชนมากขึ้น โดยอาจส่งเสริมด้านความรู้และกระตุ้นให้เยาวชนมีบทบาทในการ
เป็นผู้นำด้านการเผยแพร่ความรู้ภายในครัวเรือน โรงเรียน และชุมชน เพื่อให้เกิด
การอนุรักษ์แหล่งน้ำของชุมชนแบบยั่งยืน

4. ควรกระตุ้นให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและผู้นำชุมชนมีความพร้อม
ในการพัฒนาระบบบริหารจัดการน้ำแบบพึ่งตนเอง ในรูปแบบของการศึกษาดูงาน
การประชุมปรึกษาหารือ การจัดตั้งคณะกรรมการระดับชุมชน และการส่งเสริมผู้รู้หรือ
ปราชญ์ชาวบ้านในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

5. ควรถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับเยาวชนและสถานศึกษา
ในท้องถิ่นให้ได้มีโอกาสในการศึกษาเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ่านการดำเนินกิจกรรม
ร่วมกับชุมชนโดยมีปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้รู้ในท้องถิ่นเป็นครูผู้ถ่ายทอด

6. ผู้นำชุมชนอยู่ในสถานะของผู้นำความคิดที่มีอิทธิพลต่อการสื่อสารเพื่อสร้าง
การมีส่วนร่วม และมีบทบาททั้งที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ จึงควรทำการศึกษา
บทบาทและอิทธิพลของสื่อบุคคลที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากร
ในท้องถิ่น

7. การเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น ที่ประสบผลสำเร็จจะเกิดจากการรวมตัวกันของกลุ่มเครือข่ายต่าง ๆ
ในชุมชน ฉะนั้นจึงสมควรให้มีการศึกษาโครงสร้างขององค์กรเครือข่าย และบทบาท
เครือข่ายในการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชน

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมควบคุมมลพิษ. (2548). รายงานสถานการณ์มลพิษของประเทศไทย ปี 2548. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานนโยบายและแผนฯ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.กรมทรัพยากรน้ำ. (2548). เอกสารโครงการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำมูล. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรน้ำ.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2549). แต่การสื่อสาร. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2552). สื่อสิ่งๆ ที่นำไปใช้ในงานพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- กาญจนา เขียงทอง และคณะ. (2549). การอนุรักษ์และการจัดการน้ำของชุมชนชาวแพบริเวณรอยต่อแม่น้ำแควใหญ่แควน้อยและแม่กลอง จ.กาญจนบุรี. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา.
- เกศินี จุฑาวิจิตร. (2548). การสื่อสารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น. นครปฐม : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- ชัยพันธ์ ประชาสวัสดิ์ และคณะ. (2550). การจัดการทรัพยากรน้ำและแก้ไขปัญหาภัยแล้งโดยชุมชนได้เองเก็บน้ำแม่มอก อ.ทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- นิลุบล แสนอาทิตย์. (2547). กระบวนการสื่อสารในการอนุรักษ์น้ำของตำบลไหล่นาน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน. วิทยานิพนธ์ นศ.ม.(นิเทศศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร.
- ปรมะ สตะเวทิน. (2549). การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมและการพัฒนาชุมชน : จากแนวคิดสู่การปฏิบัติการวิจัยในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.
- ปาริชาติ สดภิไธยานนท์และคณะ. (2549). การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมและการพัฒนาชุมชน : จากแนวคิดสู่การปฏิบัติการวิจัยในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2546). กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : โครงการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.

สหทัย วิเศษ และนิคม บุญเสริม. (2547). การจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เดือนตุลา.

เสถียร เขยประทับ. (2528). การสื่อสารกับการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : เจ้าพระยาการพิมพ์.

อรรธรณ ปิณฑน์โอวาท. (2549). การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาอังกฤษ

Middlebrook, P. N. **Social Psychology and Modern Life**. New York : Alfred A.Knopf, 1974.